

VUKMAN PÉTER

Jugoszláv politikai emigránsok Magyarországon (1948–1949)

A Kommunisták és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform, Informbüro) 1948. június 28-án nyilvánosságra hozott bukaresti határozatával Sztálin új, „mini hidegháborús” frontot nyitott Jugoszlávia ellen.¹ Mint ismeretes, a rigómezei csata évfordulójára időzített határozat élesen bírálta a jugoszláv vezetés politikáját és kizárta a Jugoszláv Kommunista Pártot (JKP) a „testvéri pártok” családjából. Sőt, egyúttal felszólította a párt „haladó erőit” Tito megdöntésére. Habár a nyilvánosság csak ekkor szerzett tudomást a szovjet és a jugoszláv pártvezetés közti ellentétekről, a színpalak mögött a feszültség már 1948 februárjától tapintható volt. Sztálin ugyanis február 10-ére Moszkvába rendelte a jugoszláv és a bolgár kommunista pártok vezetését. (Tito talán valamit megsejthetett, és betegségeire hivatkozva személyesen nem jelent meg a szovjet fővárosban.) A késő este megtartott megbeszélésen Sztálin három, egymással összefüggő kérdésben hevesen bírálta a jugoszláv külpolitikát: nehezményezte, hogy az 1947-ben aláírt jugoszláv–bolgár föderációs szerződés kapcsán Belgrád és Szófia előzetesen nem kérte ki Moszkva jóváhagyását; elítélte Georgi Dimitrov bolgár miniszterelnök 1948. januári bukaresti beszédét, amelyben egy nagy kelet-európai föderáció létrehozását vizionálta az Egyesült Államok érdekszférájába tartozó Görögország bevonásával; továbbá hangot adott neheztelésének, amiért a jugoszlávok katonai egységeket kívántak küldeni Dél-Albániába. Habár Sztálin bírálatát Dimitrovnak és a bolgár küldöttségnek címezte, a jugoszlávok tudták, ők a vádak igazi célpontjai. Találón fogalmazta meg mindezt az ülésen a jugoszláv delegáció tagjaként részt vevő Milovan Đilas *Találkozások Sztálinnal* című munkájában: „A lányomnak mondom, hogy a menyem is értse.”²

1 Jelen tanulmányom megírásához az Országos Tudományos Kutatási Alap „A Magyarországon élő jugoszláv politikai emigránsok története (1948–1956)” című OTKA PD 108386. számú posztdoktori ösztöndíja nyújtott segítséget.

2 Đilas, Milovan: *Találkozások Sztálinnal*. Budapest, Magvető, 1989. 157–170.; az idézet a 161. oldalon. A moszkvai találkozóról készített jugoszláv jegyzőkönyvet legelőször Leonyid Gibianszkij orosz történész publikálta: Gibianskii, Leonid: The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War: Archival Documents on Stalin’s Meetings with Communist Leaders of Yugoslavia and Bulgaria, 1946–1948. *Cold War International History Project Bulletin*, 10. (1998) 111–148. A dokumentum magyarul olvasható: Vukman Péter: *Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója. 1948. február 10.* Szegeď, JATEPress, 2004. (Documenta Historica, 64.) A Tájékoztató Iroda bu-

Noha a konfliktus hevében mind a jugoszlávok, mind a szovjetek számos vélt és valós sérelmet, vádat fogalmaztak meg, az ellentétek háttérben valójában az húzódott meg, hogy ki legyen Jugoszlávia valódi ura. Az éleződő hidegháborús légkörben Sztálin szigorú alárendeltséget, teljes hierarchikus alávetést várt el az érdekszférájába tartozó kelet-európai államok állami és pártvezetésétől. Tito külön utas, regionális balkáni hatalmi ambíciókkal rendelkező külpolitikája túlfeszítette ezt a keretet.

A drámai módon megromló szovjet–jugoszláv, és az ennek következtében elmérgesedő jugoszláv–kelet-európai viszony – a gazdasági blokád, a katonai nyomásgyakorlás, az állandósuló határincidensek, a pszichológiai és propagandaharc, a meglévő kétoldalú szerződések felmondása és a Tito-ellenes koncepciók perek – eredményeként Jugoszlávia teljesen elszigetelődött. Tito azonban szembe mert szállni Sztálinnal és „legjobb tanítványaival”. Mindeközben népszerűsége és társadalmi támogatottsága mind a JKP tagsága, mind a jugoszláv állampolgárok körében fokozatosan tovább növekedett. Jól jelzi ezt, hogy míg 1947 végén 285 ezer párttag volt, a JKP taglétszáma 1948 decemberére 482 938 főre emelkedett.³ Mindez korántsem jelentette azt, hogy mindenki egyöntetűen felsorakozott volna Tito mögött. Többekben megfogalmazódott, nincs-e igaza Sztálinnak, nem helytállóak-e a JKP vezetése ellen megfogalmazott vádak? Különösen Szerbiában és Montenegróban, a párttagság, a hadsereg és a belgrádi egyetem hallgatói körében volt erős a Szovjetunió támogatottsága, de a jelenség szélesebb társadalmi rétegeket is érintett. 1948–1963 között a Tájékoztató Iroda által képviselt irányvonal támogatásáért nem kevesebb mint 240 ezer főt zártak ki a JKP soraiból, közülük több mint 30 ezren az Adriai-tenger északi partszakaszánál található Goli otok (Kopár-sziget) táborában is megfordultak.⁴

A belső ellenállók mellett a Tájékoztató Iroda határozatát támogatókból politikai emigráns közösségek is kialakultak a Szovjetunióban és a korabeli szóhasználatnál „nép demokráciáknak” nevezett kelet-európai szovjet csatlósállamokban. Az emigrációt általában három társadalmi csoport tagjai alkották: egyrészt azok a diákok és felsőfokú tanulmányokat folytató hallgatók, akik 1948 júniusát követően nem tértek vagy nem térhettek vissza Jugoszláviába, másrészt a jugoszláv külképviseletekről emigráló diplomaták, har-

karesti határozata megtalálható: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948 és 1968 között*. Újvidék, Forum, 1968. 246–253.

- 3 A JKP taglétszáma ezt követően továbbra is emelkedő tendenciát mutatott. 1950 decemberében 607 443 fő, 1951 decemberében 704 617 fő rendelkezett párttagsági könyvvel, majd a párttagok száma (átmenetileg) 1952-ben 772 920 főben csúcsonosodott ki. Shoup, Paul S.: *The East European and Soviet Data Handbook: Political, Social, and Developmental Indicators, 1945–1975*. Stanford–New York, Hoover Institution Press–Columbia University Press, 1981. 82–84.
- 4 Mitrović, Momčilo: *Tri dokumenta o ibeovcima*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2009. 16. 6. lj. A szerbiai adatokat a szerző részletesen elemzi a 18–33. köztí oldalakon. Az ismert kominformisták számát (1948–1955 között) Ivo Banac 55 663 főre teszi. Banac, Ivo: *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaka–London, Cornell University Press, 1988. 150., table 2.

madrészt pedig a Jugoszláviából életük kockáztatása árán, a határon illegálisan átszökő politikai (vagy köztörvényes bűncselekmény miatt elítélt) menekültekből. A jelen tanulmány ezen politikai, úgynevezett kominformista emigránsok magyarországi közösségének történetét mutatja be az első politikai menedékjogot kérők megérkezésétől az emigránsok első hazai vezetőjének, Lazar Brankovnak a letartóztatásáig (1949. június). Tanulmányom első részében röviden áttekintem a Magyarországon megszerveződő politikai emigráció kialakulását és az emigránsok társadalmi összetételét. A második részben részletesen megvizsgálom Lazar Brankov emigrációs szervező tevékenységét, utalok a felmerülő problémákra és kitérek az emigránsok politikai tevékenységére. Tanulmányom harmadik, befejező egységében az emigránsok és a magyar államvédelmi hatóságok szerteágazó kapcsolatát világítom meg néhány releváns példa alapján. Tanulmányom magyarországi levéltárakban (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára) folytatott alapkutatásaimra támaszkodik. Kutatási eredményeim árnyalására felhasználtam a Magyar Távirati Iroda könyvnyomatos napi jelentéseit és a *Szabad Nép* releváns számait is.

A magyarországi jugoszláv politikai emigráció létszáma és társadalmi összetétele

A Josip Broz Tito és a jugoszláv vezetés politikájával szemben a Szovjetuniót és Sztálin politikáját támogató, úgynevezett kominformista emigránsok közül az elsők között kért Magyarországon politikai menedékjogot Dudás Lajos szerb (korábban jugoszláv) parlamenti képviselő.⁵ Emigrálásának körülményeiről a Magyar Távirati Iroda 1948. július 10-én adott ki közleményt, két héttel a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatának nyilvánosságra hozatala után. A rövid híradás szerint Dudást a Tájékoztató Iroda határozatát helyeslő álláspontja miatt július 5-én, a Jugoszláv Kommunista Párt szabadkai szervezetének palicsi ülésén le akarták tartóztatni. A szerb parlament képviselőjének azonban a királyhalmi kommunisták segítségével, két másik „kommunista munkással” együtt sikerült átszöknie a határon. Magyarországon, a Távirati Iroda közlése szerint, „régii kommunista harcosnak kijáró menedékjogban részesül”.⁶

Dudás Lajos emigrálását további illegális határátlépések követték. Szeptember 5-én Đorđe Burgijasev, Žarko Ljubovjev (feleségével, Milenával) és

5 A Vajdaságot 110 fő képviselte Szerbia Képviselőházában, közülük 26-an voltak magyarok. Dudás Lajos 1945-től a tartományi kormány funkcióját ellátó Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság szociálpolitikai ügyosztályát is vezette. Vékás János: *Magyarok a Vajdaságban. 1944–1954. Kronológia*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2011. 64.

6 *Magyar Távirati Iroda* (a továbbiakban: MTI) *Napi Hírek. Belpolitikai Szolgálat*, 1948. július 10. 5. kiadás. A Magyar Távirati Iroda úgynevezett könyvnyomatos napi jelentései elérhetőek: <http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a100929.htm?v=pdf&a=start> (a letöltés ideje: 2014. július 15.).

Savo Novaković szökött Magyarországra.⁷ Őket október 2-án Đuro Žibreg, október 4-én Rade Tomanović, október 12-én Slavko Demeter⁸ követte. Több esetben az emigrálni szándékozók nem is egyesével, hanem kisebb csoportokban verődve, emigrálásukat eleve közösen megtervezve lépték át a jugoszláv–magyar határt. Így tett Đorđe Burgijasev is, aki feleségét és három gyermekét hátrahagyva, harmadmagával emigrált.⁹ Az átszökésének körülményeivel foglalkozó iratokból azonban egyértelműen nem derül ki, hogy társai között volt-e a szintén aznap emigráló Ljubovjev házaspár vagy Savo Novaković. Alátámaszthatja azonban mindezt, hogy valamennyien vajdasági származásúak voltak; Burgijasev jugoszláv állampolgár, az UDB zombori járási kirendeltségénél főhadnagyi rangban kémelhárítóként irányította a Magyarország elleni elhárítást és hírszerzést,¹⁰ míg Novaković 1948 márciusától a zombori gazdasági hivatalnál dolgozott.¹¹ Utóbbi szintén kapcsolatban állt a jugoszláv állampolgári szervekkel: 1945 márciusától 1946 szeptemberéig a politikai rendőrség tisztje volt és leszerelésig vezette az UDB zombori kémelhárító osztályát.¹² A politikai emigránsok közé azonban csak négy hónap múlva, 1949 januárjában vették fel.¹³ Mindez arra is utalni látszik, hogy egy-egy emigráns csatlakozását minden esetben az állampolgári hatóság hosszas és alapos kihallgatása előzte meg, átvilágításuk akár több hónapig is elhúzódhatott. A folyamatba a hatóságok idővel a politikai emigránsok képviselőit is bevonták.

Harmadmagával érkezett Magyarországra 1948. december 18-án Boško Kolundia, Rade Mrđenović és Ante Rak,¹⁴ de hozzájuk hasonlóan, együtt szökött át a határon 1949 márciusában Stjepan Šmit, Milivoj Krstić és Živorad Todorović is.¹⁵ Az emigrációban kifejtett tevékenységükre tanulmányom további részében még visszatérek. Itt jegyzem meg azonban, hogy az emigránsok egy része csak „átutazóban” kívánta érinteni az országot. Boško Kolundiának (más emigránsokkal egyetemben) a Szovjetunióba kívántak továbbutazni (és mindaddig ott kívántak maradni, „míg Jugoszláviában igazi Marx és Leninizmus nem lesz”),¹⁶ míg Živorad Todorović két társával együtt Csehszlovákiát jelölte meg utazásuk végcéljának a magyar hatóságok előtt. Döntésükbe

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M–KS 276 f. 68. cs. 65. ó. e. 13–15. Đorđe Burgijasevre lásd még: MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 145. ó. e. 9.

8 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 65. ó. e. 14.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBT) O–9698/2. 42–43. és MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 65. ó. e. 14.

9 MNL OL M–KS 276 f. 67. cs. 126. ó. e. 111–112.

10 MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 145. ó. e. 9. és MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 111–112.

11 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 65. ó. e. 15.

12 ÁBT 2.1. IV/30-a. 8. és 9. Novaković különböző helyeken szolgált, mielőtt Zomborba került volna. Uo. Leszerelés és a gazdasági hivatalban történő elhelyezkedése között pedig egyetemi tanulmányokat folytatott.

13 ÁBT 2.1. IV/30-a. 45/2.

14 MNL OL XIX–B–10. 1945–1950. 26. doboz. 18. ó. e.

15 ÁBT 2.1. IV/47. 8.

16 MNL OL XIX–B–10. 26. doboz 18. ó. e. Jegyzőkönyv, 1948. december 18.

belejárt, hogy korábban már mindhárman megfordultak az országban. A repülőgép-szerelő családból származó Todorović 1946 februárjában műszaki hallgatóként került Brnóba, ahol egészen a Tájékoztató Iroda határozatáig dolgozott. A határozatot követően visszatért Jugoszláviába, előbb Belgrádban, majd a fiumei torpedógyárban helyezkedett el. Két 23 éves társával az Adriai-tengeri kikötővárosban 1949. március 10-én döntöttek arról, hogy visszaszöknek Csehszlovákiába. A magyar határt három nap múlva lépték át, a hatóságok Budapestről a csehszlovák határ felé tartva vették őrizetbe őket. Az emigráns kolónia tagjai közé, Novaković esetéhez hasonlóan, viszonylag későn, háromhavi fogva tartás után nyertek felvételt. Todorović azonban később sem mondott le korábbi szándékáról. Hirtelen felindulásból 1950 novemberében ismételen megpróbálkozott azzal, hogy Csehszlovákiába szökjön. A következményektől tartva, Komáromnál meggondolta magát, visszatért Budapestre és az esetet jelentette az emigránsok vezetőségének.¹⁷ Sikeresebbnek bizonyult Božidar Medić és Josip Stančić kísérlete, akik végül otthonra leltek Magyarországon észak szomszédjában.¹⁸

A politikai okokból Prágába vagy Moszkvába tartó emigránsok döntésébe több tényező is belejátszhatott. A második világháborút követően számos jugoszláv középiskolás és egyetemista folytatott elsősorban műszaki, illetve katonatiszti tanulmányokat Csehszlovákiában és a Szovjetunióban.¹⁹ Részben ennek is betudható, hogy a két országban létszámában kezdettől fogva nagyobb emigráns közösség formálódott, mint Magyarországon. Politikai értelemben a prágai emigránsok egyébként az egyik legjelentősebb, egyben leginkább doktriner emigráns közösséget alkották. A szláv nyelvrokonságnak köszönhetően pedig bizonyára a mindennapok során is könnyebben megértették magukat, mint egy teljesen idegen nyelvi közegben.

Mind a formálódó emigráns közösség létszámában, mind pedig annak minőségében és jelentőségében is fontos változást hozott, hogy 1948. október 25-én Lazar Brankov, a budapesti jugoszláv nagykövetség ügyvivője a diplomáciai testület hat másik tagjával együtt döntött az emigrálásról. Brankovval

17 ÁBTL 2.1. IV/47. 8. és 29. Szökési kísérletéért, a társadalmi tulajdon ellen elkövetett lopás büntetében (1952 tavaszán a Ganz Villamossági Gyárból egy elhasználódott ékszíj eltulajdonítása miatt) és tiltott határátlépés büntetékéért kísérletében a Budapesti Központi Járásbíróság 1952. szeptember 24-én megtartott zárt tárgyalásán Živorad Todorovićet főbüntetesként 5 év börtönre ítélte, mellékbüntetesként pedig 6 évre eltiltotta a közügyek gyakorlásáról. ÁBTL 2.1. IV/47. 29–30. Todorović fellebbezését a Budapesti Megyei Bíróság 1952. október 17-én elutasította. A Legfelsőbb Bíróságon 1955. március 7-én megtartott perújítási tárgyaláson büntetését 6 hónapra mérsékeltek. A bíróság a fogva tartásban eltöltött idővel azt kitöltöttnek vette és határozatot hozott Todorović azonnali szabadon bocsátásáról (uo. 41. és 61.), 7 és fél évvel később, a Legfelsőbb Bíróság 1962. szeptember 28-án megtartott nyilvános tárgyalásán büntethetőséget kizáró okokból felmentette a fenti vádak alól. ÁBTL 2.1. IV/47-a. 22.

18 MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 139. ó. e. 209.

19 1945–1948 között a Szovjetunió 65 katonai akadémiaján 5135 jugoszláv tiszt tanult, míg Csehszlovákiában több mint háromezer jugoszláv diák tanult különböző gazdasági iskolákban és 16 internátusban 1946–1948 között. Mitrović: *Tri dokumenta o ibeovcima*. i. m. 36. 45. lj.

együtt emigrált Dušan Vidović őrnagy, a katonai küldöttség helyettes vezetője, Ozren Krstonošić, a TANJUG jugoszláv hírügynökség budapesti irodájának vezetője, Branislav Doroslovački alkonzul és Balassa Klára követségi titkárnő. Krstonošić és Doroslovački családjával együtt emigrált. Nyilatkozatukhoz két nappal később a követség további két munkatársa, Milutin Stevanović és felesége, Marija Stevanović is csatlakozott. A Doroslovački, a Krstonošić és a Stevanović házaspár öt gyerekével együtt így néhány nap leforgása alatt 14 fővel bővült az emigráns kollektíva létszáma, amely december közepére (családtagokkal együtt) már 28 főt tett ki.²⁰ Az emigránsok összlétszámában azonban ezt követően egészen 1949 tavaszáig nem történt változás. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Titkársága számára 1949. február 24-én készített jelentés ugyanis szintén 28 politikai emigránsról tett említést.²¹

Ezt követően bő három hónap alatt megháromszorozódott a Magyarországon politikai okokból menedéjre kérésű jugoszláv állampolgárok száma. A Magyarországon élő jugoszláv politikai emigránsok vezetőségének nevében Bogdan Pejović által az MDP Külügyi Osztály Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya számára 1952. október 7-én készített névsorok alapján 1948. július 1-jétől 1949. június 1-jéig 80 fő kért politikai okokból menedéjre kérésű (közülük 6 főt nem vettek fel az emigrációba), majd 1952 októberéig újabb 68 személy lépte át politikai okokra hivatkozva a két ország határát.²² Legtöbbször tehát a szovjet-jugoszláv konfliktus kirobbanását követő első évben, azon belül is 1949 tavaszán emigráltak. A magyar levéltári források szerint azonban a politikai aktív emigránsok összlétszáma 1952 októberében sem érte el a 148 főt. Pero Popivoda, a jugoszláv légierő egykori főparancsnok-helyettese, a moszkvai jugoszláv politikai emigráció vezetője 1950. január 27-én a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának és személy szerint Rákosi Mátyásnak címzett szigorúan bizalmas levelében, a magyarországi látogatásán szerzett tapasztalataival összefüggésben, 77 emigránsról és további 14 fős diplomáciai csoportról (összesen 91 fő) tesz említést.²³ Néhány hónappal később (1950 májusában) Rákosi Mátyás számára részletes, a megelőző egyéves időtartamra vonatkozó kimutatást készítettek. Ezen irat szerint lényegesen több, összesen 221 jugoszláv élt politikai emigránsként Magyarországon, közülük 107-en a fővárosban. Az emigráció vezetőségéhez hivatalos formában azonban csak a Budapesten élő emigránsok közül 102 fő kapcsolódott.²⁴ Számuk 1952–1953-ra 74–75 fő körül állandósult.²⁵

Lényegesen magasabb számban határozzák meg a Magyarországon élő politikai emigránsok számát a jugoszláv levéltári források. Az UDB 1964-ben készített, a szerb szakirodalomban általánosan elfogadott kimutatása össze-

20 MNL OL M-KS 276. f. 68. cs. 67. ő. e. 21.

21 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 31. ő. e. 56.

22 MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 207–212.

23 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 105. ő. e. 1.

24 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 105. ő. e. 5.

25 MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 139. ő. e. 88–93., 178–186., valamint MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 140. ő. e. 4–12., 139. és 169.

sen 4928 politikai emigránst tartott számon a Szovjetunióban és a kelet-európai országokban. Közülük 455-en Magyarországon találtak menedéket. Az emigrálók közül 84 fő valamilyen oknál fogva „kihullott” az emigrációból, 136-an Sztálin halálát követően visszatértek Jugoszláviába, míg 235-en az országban maradtak. Összehasonlításként, a legtöbb politikai emigráns Bulgáriában és Albániában élt (1705, illetve 1340 fő), számuk még a Szovjetunióban élő politikai emigránsokénál is magasabb volt (718 fő). Magyarország Romániával együtt (497 fő) a középmezőnyben helyezkedett el, míg Lengyelországban mindössze 24 emigránst tartottak nyilván.²⁶

A magyar és a jugoszláv számsorok közti szignifikáns eltérés további, belgrádi levéltárakban folytatott kutatómunkát tesz szükségessé. A létszámbeli különbséget részben megmagyarázhatja, hogy az UDB kimutatása nemcsak az 1948–1953 között emigrálókat, hanem mindazon személyeket összesítette, akik valamilyen politikai okból kifolyólag 1964-ig a szocialista tábor valamely országába távoztak.²⁷ A magyarországi levéltárakban általam áttekinített névsorok, kimutatások kizárólag a felnőtt, feltehetően politikailag aktív tevékenységet folytató személyeket sorolják az emigránsok közé, azokon családtagjaik csak elvétve szerepelnek. Például abban az esetben, ha férjünkkel egyszerre vagy őt követve lépték át a jugoszláv–magyar határt, vagy mint a budapesti jugoszláv nagykövetség munkatársai esetében, egyszerre emigráltak. A listákon nem szerepelnek az emigránsok kiskorú gyermekei sem.

Más levéltári forrásokból azonban tudjuk, hogy többen családos emberek voltak. Például Dudás Lajos és Nyitrai Kálmán 3-3 gyermeke részesült pártsegélyben 1953 szeptemberében.²⁸ Már Magyarországon kötött házasságot Todorović Živorad (feleségét Dani Juliannának hívták),²⁹ felesége neve szintén nem szerepel az összesítő kimutatásokban, kisgyermekük 1952-ben született.³⁰ Az azonban csak a releváns jugoszláv dokumentumok tételes átnézését

26 A kimutatást idézi: Banac: *With Stalin Against Tito*. i. m. 223.; Mitrović, Momčilo–Selinić, Slobodan: *Jugoslovenska informbiroovska emigracija u istočnoevropskim zemljama, 1948–1964. Tokovi istorije*, 2009. 1–2. sz. 34.; Mitrović: *Tri dokumenta o ibeovcima*. i. m. 35. A dokumentum egészében: uo. 57–132. A magyarországi kimutatásokhoz hasonló ellentmondásokat a jugoszláv adatokban is megfigyelhetünk. Mitrović és Selinić tanulmányukban megjegyzik, hogy egy, az 1950-es évek közepén készült kimutatás szerint lényegesen eltérő számsorokat kapunk. Ezen irat szerint például Magyarországon 650 emigráns tartózkodott, míg Bulgáriában 1500-an, Csehszlovákiában pedig 250-en. Csehszlovák viszonylatban a szerzőpáros megkérdőjelezi az adatok megbízhatóságát. Mitrović–Selinić: *Jugoslovenska informbiroovska emigracija*. i. m. 34. 11. lj. Szintén jugoszláv levéltári források alapján a bolgár emigráció létszámát Petar Dragišić 2007-ben megjelent monográfiájában 1951-re 800 főre teszi. Dragišić, Petar: *Jugoslovensko–bugarski odnosi 1944–1949*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2007. 243.

27 Mitrović: *Tri dokumenta o ibeovcima*. i. m. 35. o. 43. lj.

28 MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 143. ő. e. 48. Dudás Lajos ellátásban részesülő gyermekei 1, 2 és 15 évesek voltak, Nyitrai Kálmáné 5 és 10 év közöttiek. Uo. Egy, az MDP Központi Vezetőségnek 1953. június 22-én küldött gépelt levél Dudás Lajos 17 éves lányáról, az 1936. október 10-én Szabadkán született Ilonáról is említést tesz. MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 144. ő. e. 132.

29 ÁBTL 2. 1. IV/47. 4.

30 ÁBTL 2. 1. IV/30. 46.

követően dönthető el, vajon a jugoszláv források az emigránsok létszámába beleszámították-e az emigránsok családtagjait, hozzátartozóit, az emigrációban vagy azt megelőzően született gyermekeiket.

A politikai okokból menedékjogot kérők (1952 októberéig 148 fő) és a politikai emigránsok létszáma (70 fő körül) közti jelentős eltérés arra is utal, hogy a közösségen belül meglehetősen magas, szinte állandó volt a fluktuáció. Az 1949. június 1-jéig Magyarországra érkezők közül 41 fő (vagyis 51 százalék) nem tartozott az emigrációhoz 1952 októberében.³¹ Közülük többeket eleve fel sem vettek az emigránsok közé (mint például Bilo Ismajlovskit, Nikola Jančićet vagy Vladimir Šećerovot), 23 személyt a Rajk-perrel és más koncepciók pereivel összefüggésben (lásd Lazar Brankov elítélését vagy a Dušan Vidović elrablását követő letartóztatásokat),³² valamint az emigráción belül zajló hatalmi vetélkedés és személyes ellentétek miatt zártak ki a kollektíva tagjainak sorából. Öt személyt az ÁVH feladattal küldött vissza Jugoszláviába, de őket a jugoszláv hatóságok elfogták és bebörtönözték; Jure (Đure) Žibreg pedig maga szökött vissza Jugoszláviába.³³

Az 1952. október 7-én összeállított két listán szereplő személyeken túl levéltári kutatásaim során további hat olyan személyre bukkantam, akik feltehetően politikai menedékjogért folyomottak, de mivel nevük egyik listán sem fordul elő, így feltehetően végül nem váltak az emigráns kolónia tagjaivá. Vojislav Garčević (Garević?), a belgrádi katonai körzet vezérkari századosa és Đorđe Lučić, a katonai körzet főhadnagya 1948. augusztus 8-án szökött Magyarországra, melyről a Magyar Távirati Iroda augusztus 21-én rö-

31 Az 1949. június 1. és 1952 októbere között emigrálók esetében 47 százalékos (31 fő) volt az arány. MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 139. ó. e. 207–211.

32 Lazar Brankovot a Rajk-per harmadrendű vádlottjaként a Népbíróóságok Országos Tanácsa 1949. szeptember 24-én a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés bűntettében, folytatólagosan elkövetett kémkedés bűntettében, valamint Miloš Moić meggyilkolásában felbujtói bűnrészesség vádjában életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. A vádiratot, Brankov vallomását és az ítéletet is tartalmazó Kék könyv hasonmás kiadását Zinner Tibor tette közzé: *Rajk László és társai a népbíróóság előtt. 40 év távlatából... Az ún. „Kék Könyv” hasonmás kiadása.* Budapest, Magyar Eszperantó Szövetség, 1989. Dušan Vidovićet, a politikai emigránsok magyarországi vezetőjét 1952 februárjában rabolta el és vitte vissza Jugoszláviába Bálint László és különítménye. A magyar hatóságok az emigránsokat sejtették Vidović elrablása mögött, és az emigráció több tagját letartóztatták. Miután Bálint 1952 augusztusában egy újabb emigráns, Boris Verstovšek elrablásával próbálkozott, ezúttal sikertelenül, megdőltek az emigránsok szerepével kapcsolatos vádak. A hatóságok ennek ellenére különböző koholt vádakkal hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték a már előzetes letartóztatásban lévőket. A „Bálint-ügyre” vonatkozóan lásd: Ritter László: Titkos háború Magyarország és Jugoszlávia között. Jugoszláv és magyar hírszerzés: 1948–1953. *História*, 32. (2010) 1–2. sz. 48–51.; Dr. Jakus János: Titkos háború a déli államhatár mentén az '50-es évek elején. *Közép-Európai Közlemények*, 5. (2012) 1. sz. 42–54., különösen 17. és 18. végjegyzet.

33 MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 139. ó. e. 207–208. Természetes körülmények között csak egy fővel csökkent az emigráció létszáma, Mirko Čus 1951-ben hunyt el. Uo. Đure Žibreg az UDB bizalmas munkát végző embereiről 1950. június 30-án készített listán mint a belgrádi UDB központ embere szerepel. ÁBTL 3. 2. 5. O-8-014/2. 30.

vid közleményt adott ki.³⁴ A Magyar Dolgozók Pártja titkári iratai között fennmaradtak augusztus 26-án és 27-én kézzel írt, cirill betűs nyilatkozataik és azok gépelt fordításai,³⁵ további sorsuk azonban egyelőre ismeretlen.

Négy másik, a határt 1948 szeptemberében és október elején átlépő jugoszláv állampolgárral összefüggésben maradt fenn Borislav Pandurović neve. A hatóságok által nem ellenőrzött önéletrajza szerint 1917. június 8-án Bottonyán született, édesapja görögkeleti lelkész volt. Pandurović maga is teológiai tanulmányokat folytatott Jugoszláviában, majd segédlelkészként szolgált szülőfalujában. Ezt megelőzően, 1941-ben délszláv származása miatt internálták; a baloldali eszmékkel is az internálótáborban került kapcsolatba. A Vörös Hadsereg megérkezésekor a szovjetek a hadsereg tolmácsaként alkalmazták. Ezt követően, 1946-ban Jugoszláviába szökött és szakítva a papi pályával, elvégezte a tanárképző főiskolát. A Tájékoztató Iroda határozatát követően ismét visszajött Magyarországra és felvette a kapcsolatot az állambiztonsági szervekkel, számukra „délszláv vonalon komoly segítséget” nyújtott. Neve ezzel összefüggésben fel is merült azon délszlávok között, akiket „politikai munkára” Csehszlovákiába kívántak küldeni.³⁶

1948. október közepén került Magyarországra az 1909-ben született és jogi képzettséggel rendelkező Andrej Džimas és a nála közel 20 évvel fiatalabb, 1927-ben született, világháborús partizánmúlttal és jugoszláv államvédelmis kapcsolatokkal rendelkező Aleksandar Maras. Az UDB-n főhadnagyi rangban elhárító tisztként szolgáló Maras közvetlenül emigrálását megelőzően (1948 júniusától) a spliti hajógyár igazgatója volt. Az MDP Titkársága számára, az emigránsok helyzetéről 1949. február 24-én készített jelentésben ugyan név szerint szerepel (az irat készítője negyedévre havi 500 forint kiutalását indítványozta számára),³⁷ Maras ezt követően egyetlen, az emigránsokról készített listán sem bukkan fel újra. Kémkedés gyanújával a magyar hatóságok 1949-ben internálták, majd szabadulását követően, 1954 júliusában az ÁVH „Milkovics Sándor” fedőnével beszervezte jugoszláv elhárítási vonalra. Politikai megbízhatatlansága és zavaros maganélete miatt 1955-ben kizárták a további hálózati munkából.³⁸

Az emigránsok összlétszámának pontos megállapítása önmagában is jól jelzi, milyen nehézségekkel kell megküzdenie a kutatónak, ha az 1949 júniusa előtt Magyarországra érkezett emigránsok társadalmi összetételére vonatkozó következtetéseket kíván levonni. Az emigránsok életkorára, lakóhelyére, iskola végzettségére és nemzetiségi összetételére vonatkozóan kutatásaim so-

34 MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. é. 64. és 68. és *MTI Belföldi Hírek*, 1948. augusztus 21. 13–14. kiadás.

35 MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. é. 63–80.

36 MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ő. é. 113.

37 MNL OL M–KS 276. f. 53. cs. 31. ő. é. 56.

38 Varga Krisztián: Politikai vagy köztörvényes? Márász Sándor és társai vizsgálati anyagából. *Betekintő*, 1. (2007) 4. sz. Elérhető: http://www.betekinto.hu/2007_4_varga_k (a letöltés ideje: 2014. szeptember 20.).

rán kevés, gyakran nem egyértelmű vagy éppen egymásnak ellentmondó forrást találtam. Bogdan Pejovics 1952. október 7-én készített listáit alapul véve, a „Magyarországon élő jugoszláv forradalmi emigránsok névsora 1953. szeptember elsején” címmel, az emigráns kollektíva akkori összetételéről készített részletes kimutatás volt segítségemre, amely az emigránsok születési helye és ideje mellett legmagasabb iskolai végzettségüket, valamint foglalkozásukat is tartalmazza.³⁹ A kimutatásban szereplő 74 személy közül mindössze 36 fő érkezett 1949 júniusát megelőzően Magyarországra. Tanulmányomhoz az ő esetükben vontam le következtetéseket. A listákat és a kimutatást az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában végzett kutatásaim során átnézett dossziékkal és az Országos Levéltár egyéb irataival vettem össze. Vizsgálódásaim eredményeként 53 emigráns születési idejét, 46 esetben a születési helyet, 49 esetben a legmagasabb iskolai végzettséget is ismerem. Az emigránsok anyanyelvére, etnikai hovatartozására vonatkozó megállapítások megtételére azonban még így sem vállalkozom, ezzel kapcsolatban konkrét statisztikai listákkal kutatásaim során mindössze egy alkalommal találkoztam.⁴⁰ A levéltári iratok az emigránsok neveit szinte kizárólag a magyar szórend és a fonetikus kiejtés szabályainak megfelelően rögzítették, miközben az anyanyelvre vonatkozóan gyakran egy irategységen belül is felváltva használták a *horvát*, *szerb*, *szerb-horvát* vagy éppen a *jugoszláv* kategóriát.

A fentieket is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az 1949. június 1-jéig Magyarországra érkezett 80 jugoszláv menekült nagy többsége férfi volt (69 fő). Azon 46 emigráns közül, akiknek születési helye is ismert, a legtöbben a Vajdaság területéről származtak (18 fő, 39,1 százalék), közülük öten Szabadkán, négyen pedig Óbecsén születtek. Szerbia más vidékeiről nyolcan emigráltak, közülük hárman Belgrádban születtek. A Vajdaságban születettekhez hasonlóan viszonylag magas a Horvátország területéről származók száma is (13 fő, 28 százalék). Közöttük egyaránt megtaláljuk a magyar határ közelében (Góla, Eszék) születetteket, de a távolabbi területekről, az Adriai-tenger partvidékéről és Dalmáciából származókat (Fiume, Ogulinska Dreznica, Tijanica) is. Szlovéniában három, míg Bosznia-Hercegovinában két emigráns született. Legmesszebből Ahmed Seljahudin érkezett. A már Magyarországon agráregyetemet végzett fiatalember 1927-ben Prizrenben született.

Habár rendelkezett bizonyos jugoszláviai kötődésekkel, Balassa Klára és Nyitrai Kálmán, a jugoszláv légierő hadnagya nem Jugoszláviában, hanem Budapesten született. Előbbi emigrálására úgy vélem, legalább akkora hatással bírhatott Lazar Brankov személyes vonzereje, mint a kommunista eszme mozgósító hatása. Egyes állambiztonsági iratok szerint Balassa Klára Brankov

39 MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 140. ó. e. 237–262.

40 Az 1950 májusában Rákosi Mátyás számára készített, az 1949 májusa–1950 májusa közti egy évre vonatkozó kimutatásban említett 102 emigráns nemzetiségi hovatartozását tekintve az emigránsok fele szerb volt (52 fő), 18-an horvátok, tízen montenegróiak, öten pedig szlovénok voltak. A magyarok száma 13 főt tett ki. MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 105. ó. e. 5.

menyasszonya volt, de vizsgálati dossziéja alapján mindenképp gyengéd érzelmi szálak fűzték a követség ügyvivőjéhez, a magyarországi jugoszláv politikai emigránsok első vezetőjéhez. Sinka (más iratokban Sinkó) István pedig Nyugat felől, egyenesen Bécsből érkezett a magyar fővárosba. Az 1917-ben Kikindán (Velika Kikinda) született, vas- és fémesztergályos segéd végzettségű, 1934 óta párttag Sinka különböző párt- és állami funkciókat töltött be, mielőtt kinevezték volna a bécsi jugoszláv diplomáciai testület tagjává. Miután állást foglalt a Tájékoztató Iroda határozata mellett, a jugoszláv hatóságok erőszakkal próbálták hazatoloncolni, de szovjet segítséggel sikerült Budapestre menekülnie.⁴¹

Azon 53 emigráns közül, akik születési ideje is ismert előttem, az 1898-ban Szabadkán született Berkes Péter számít rangidősnek. Az emigránsok döntő többsége viszont a fiatalabb korosztályok közül került ki: 31-en 1918 után születtek, közülük 5-5 fő 1925-ben, illetve 1926-ban, 4 fő 1927-ben, 3 pedig 1928-ban. Ők tehát mindössze 20–25 évesek voltak emigrálásuk pillanatában. A legfiatalabbaknak Milivoj Krstić, Stjepan Smit és Živorad Todorović számított. Az egyébként együtt emigráló három fiatal közül a Belgrádban 1929. március 19-én született Todorović éppen hogy betöltötte a 20. életévét, Milivoj Krstić viszont már Magyarországon ünnepelte meg ezt a kerek évfordulót (a határt 1949 májusában lépték át). Ő a Koszovótól keletre található szerbiai Donje Konjuvce településen született 1929. június 9-én.

Családi háttérük mellett részben fiatal korukkal, részben a világháborús időszakkal (többen Tito partizánjainak sorában harcoltak) is összefügghet az emigránsok iskolai végzettsége. A 49 megvizsgált személy közül mindössze nyolc (16 százalék) rendelkezett 1953-ban főiskolai vagy egyetemi diplomával. További három személy felsőfokú tanulmányai folyamatban voltak. Gimnáziumi érettségivel újabb nyolc fő rendelkezett, hét olyan emigránsról is tudomásom van, aki bár megkezdte gimnáziumi tanulmányát, valamilyen ok miatt azt végül nem fejezte be. Nyolc emigráns mindössze elemi iskolai végzettséggel (négy vagy hat osztály) rendelkezett, öten mezőgazdasági, kereskedelmi, műszaki vagy technikai iskolában képezték tovább magukat és 2-2 főt tett ki a polgári, valamint az ipari iskolát végzettek száma. A Dreznicán 1914-ben született Toda Ivošević azonban semmilyen iskolai végzettséggel nem rendelkezett. Érdekességként jegyzem meg, hogy a parlamenti képviselőként emigráló Dudás Lajos mindössze hat elemi végzettségű. Politikai karrierje így az adott korszak hatalmi viszonyait és társadalmi mobilizációs formáit is jól tükrözi. A levéltári iratokból sajnos egyértelműen nem derül ki, hogy az emigránsok közül hányan fejezték be Magyarországon tanulmányaikat. A Magyar Dolgozók Pártja ugyanis több emigránst egyetemre, pártfőiskolára, esti egyetemre küldött. A diplomával rendelkezők közül Ahmed Seljahudin az agráregyetemet, Vlado Peteršić és Ljubomir Tomić a Lenin Intézetet már itt végezte el.

41 MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 110–111.

A származáson és az iskolai végzettségen túl mind az idősebbek, mind a fiatalabbak életrajzának visszatérő és hangsúlyos elemét képezte a második világháborús partizánmúlt, a Jugoszláv Kommunista Pártban és annak ifjúsági szervezetében (Jugoszláv Kommunista Ifjúság; *Savez komunističke omladine Jugoslavije*, SKOJ) kifejtett tevékenység. A harcok során mutatott érdemek elismeréséül, a világháború alatt vagy a harcokat követően Franjo Cvetan és Božo Glažar őrnagy, Dušan Čuić és Nyitrai Kálmán hadnagy, Gojko Petrović pedig századosi rangot is szerzett. Habár az emigránsok többsége a királyi Jugoszlávia 1941-es megszűnését követően, a megszállók elleni harc során került kapcsolatba a kommunista eszmével, néhányan már a háborút megelőzően, egyetemista vagy már középiskolás korukban fogékonyra váltak a baloldali tanokra. Dudás Lajos 24 évesen, 1926-ban lett párttag, de Žarko Ljubovljević, Nyitrai Kálmán és Sinka István is jóval a partizánharcok kezdete előtt, 1934-től rendelkezett párttagsági könyvvel.⁴²

Fiatalon, újvidéki gimnazista diákként került először kapcsolatba a kommunista tanokkal az 1912. július 17-én Óbecsén született Lazar Brankov is. A kezdeti impulzusok joghallgatói tanulmányai során tovább mélyültek, miközben aktívan bekapcsolódott a belgrádi egyetemen működő illegális kommunista csoportok munkájába. A második világháború alatt Brankov a partizánmozgalomhoz is csatlakozott, és 1943-ban a bácska–baranyai partizánalakulatok politikai biztosává nevezték ki. A világháború végén századosi rangban a Vajdasági Katonai Főhatóság bácska–baranyai terület katonai főbiztosaként szolgált. Részt vett az 1944-es magyarellenes úgynevezett „még hidegebb napok” eseményeiben is. Kommunista meggyőződése és világháborús partizánmúltja minden bizonnyal fontos szerepet játszott abban, hogy 1945-ben kinevezték a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellé delegált jugoszláv jóvátételi misszió tagjává, majd a katonai misszió vezetőjévé. A misszió tagjaként, majd 1947-től vezetőjeként Brankov elsősorban gazdasági kérdésekkel, a jóvátétellel, valamint a háborús bűnösök és az elhurcolt jugoszláv javak felkutatásával foglalkozott. 1947-ben a párizsi békeszerződés aláírását követően újjászerveződő budapesti jugoszláv nagykövetség követségi tanácsosává nevezték ki. Vezető diplomataként továbbra is számos fontos kérdésben járt el, és bejáratos volt a legmagasabb politikai körökbe is.⁴³ Emigrálását követően döntő szerepet játszott a Magyarországra menekülő jugoszláv politikai emigránsok szervezett keretek között történő összefogásában, a létszámában egyre gyarapodó kollektíva életének megszervezésében, valamint a Tito vezette Jugoszlávia elleni propaganda-kampány elmélyítésében.

42 Utóbbi kettő 17-18 éves korában lett a JKP tagja.

43 Lazar Brankov emigrálását megelőzően Magyarországon kifejtett tevékenységére lásd: Vukman Péter: Egy jugoszláv diplomata Magyarországon (1945–1949): Lazar Brankov. *Századok*, 147. (2014) 4. sz. 959–981. Az MDP vezetői közül Rajk Lászlóval való kapcsolatára: Vukman Péter: „Tito és Rankovics bizalmi emberei”: Rajk László és Lazar Brankov. In: A. Sajti Enikő (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században*. Szeged, JATEPress, 2011. 197–213.

Lazar Brankov emigrálása és emigrációs szervező tevékenysége

Lazar Brankov és a jugoszláv követség további hat munkatársának emigrálására az éleződő szovjet–jugoszláv konfliktus idején került sor. Ma már nehéz megértenünk, de az olyan meggyőződéses kommunisták számára, mint amilyen Brankov is volt, komoly dilemmát, akár erkölcsi meghasonlást is okozhatott Sztálin és Tito ellentéte. Számukra a kommunizmus hit kérdése volt, így fel sem merült, hogy addigi lépéseikkel a Szovjetunió által elvártaktól eltérően járnának el, ahogyan az sem, hogy nem a sztálini út az egyedüli helyes, „üdvözítő út”. Érthetően aggodalommal tölthette el őket az, hogy a Szovjetunió a Tájékoztató Iroda bukaresti ülésén kiközösítette a Jugoszláv Kommunista Pártot a nemzetközi munkásmozgalomból. Nem lehetséges, hogy mégis Sztálinnak van igaza? – tették fel sokan a kérdést magukban.

Talán ezt a dilemmát ismerte fel Pödör László, amikor 1948. augusztus 27-én Henri Gauquié francia nagykövetnél összefutott a jugoszláv követségi ügyvivővel. A külügyminiszteri osztálytanácsos a kialakult helyzet miatt Brankovot meglehetősen feszült hangulatban találta, de beszélgetésük során az a benyomás alakult ki róla, hogy „meglepő őszinteséggel” beszélt. A jugoszláv diplomata elismerte, hogy a JKP valóban sok „nacionalista elemet” engedett be sorai közé, de azt is, hogy a Kelet-Európában elsőként, 1947-ben bevezetett jugoszláv ötéves terv sok tekintetben irreális volt. Pödör végül úgy látta, hogy Brankov „rendkívül szeretné, ha módjában állana újból a magyar hivatalos és pártszervekkel való érintkezés”.⁴⁴ Itt jegyzem meg, hogy a Rajk-per 1954-es felülvizsgálata során, az emigrálása körülményeit firtató kérdésekre Brankov legelőször (1954. szeptember 1-jén)⁴⁵ arról írt, hogy már a JKP V. kongresszusának idején (1948. július 21–28.) meghozta döntését. 1948 augusztusának elején pedig az SZKP KB-hoz intézett levelében leszögezte: „elítéltem Tito politikáját és kijelentettem, hogy mint kommunista, feltétel nélkül rendelkezésére bocsátom magamat a Tito elleni harc céljából”.⁴⁶

44 ÁBTL V–254. 28. szám alatti boríték, 3. irat.

45 Brankov 1954. szeptember 1-jén tett vallomását azért is fontos kiemelni, mert a Rajk-per felülvizsgálata során ekkor kérdeztek rá először emigrálásának körülményeire. Mint ismeretes, ahogy maga a per, később a felülvizsgálat is előre meghatározott koncepció alapján haladt. Későbbi vallomásaiban Brankov többször ellentmondásba keveredett korábbi állításaival, vagy éppen megismételte az 1949-ben a per nyilvános tárgyalásán elhangzottakat. Ellentmondásos vallomásaira magyarázatul szolgálhat, hogy a börtönévek alatt végig magánzárkában raboskodott, más elítéltekkel nem találkozhatott, látogatót sem fogadhatott. A politikai életben bekövetkező fejleményekről nem kapott tájékoztatást, így azzal sem lehetett tisztában, hogy Sztálin halálát követően (1953. március) megváltozott a politikai légkör az országban. A felülvizsgálat során kihallgatói több esetben is megjegyezték, hogy – egyébként az 1949-es időszakhoz hasonlóan – álláspontját szinte naponta változtatta, és elegendő volt néhány adat megadása ahhoz, hogy bárkire terhelő vallomást tegyen. ÁBTL 2.1. I/109-a. 72–74. és 333., valamint ÁBTL 2.1. I/1-d. 385 és 2.1. I/1-e. 291.

46 ÁBTL 2.1. I/109-a (V–143403/1). 224–225.

Mindez alátámasztani látszik a külügyminisztériumi osztálytanácsos fenti feljegyzését, sőt arra is utal, hogy Brankov dilemmájáról a szovjet vezetést is értesítette. 1954. szeptemberi feljegyzésében arról is írt, hogy emigrálása szovjet utasításra történt: „1948. október közepén a budapesti szovjet követség titkára közölte velem a döntést. Előbb megkérdezte, hogy mit kívánok, visszamenni vagy emigrálni. Azt válaszoltam, hogy nekem mindegy, használjanak engem úgy, ahogy az a legjobban szolgálni fogja az ügyet [értsd: Tito elleni propaganda]. Erre azt mondta, hogy [a] döntés értelmében emigrálnom kell.”⁴⁷ Ritka dokumentumként maradt fenn a Történeti Levéltárban az a korabeli irat, amelyben az ÁVH egyik ügynöke a Brankovval együtt emigráló Ozren Krstonošićtyel 1949. november 7-én folytatott megbeszéléséről jelentett. A Jókai eszpresszóban (a kávézó pontos helye nem derül ki a forrásból) folytatott beszélgetés során Krstonošić említést tett arról, hogy emigrálása előtt „Brankov állandóan tárgyalt Rákosi Mátyással, Kádár Jánossal, Farkas Mihállyal és a többi MDP vezetőségi tagokkal, akik őket a legmesszebbmenően támogatták”.⁴⁸

A jugoszláv vezetés politikájával kapcsolatos dilemmáit és emigrációs terveit Brankov a közvetlen munkatársaival is megbeszélte. Emigrálásukra is rábeszélésére került sor. A döntést megelőző dilemmáikról és emigrálásuk konkrét háttéréről legszemléletesebben Ozren Krstonošić számolt be, hét évvel e fontos döntésük meghozatala után. Eszerint egy nappal az emigrálás előtt Brankov a lakására hívta Krstonošićet, majd beszámolt a legfrissebb jugoszláviai élményeiről. Utazásai során saját szemével tapasztalta meg, hogy a „jugoszláv nép nyomorban él. Azt is látta, hogy az emberek hosszú sorokban várnak egy-egy fél kg. burgonyára és különböző élelmiszerekre.” Mivel úgy vélte, hogy a nélkülözésekre a „Tito kormánynak és a Párt Központi Bizottságának helytelen politikája miatt” került sor, tovább már nem volt hajlandó ehhez asszisztálni és „elhatározta, hogy ellene fordul ennek a politikának”. Tervéről ezt követően egyeztetett a magyar pártvezetéssel (Rákosi mellett Révai József népművelődés-ügyi miniszterrel és Farkas Mihály honvédelmi miniszterrel), akik „kilátásba helyezték, hogy a Magyar Dolgozók Pártja menedéket ad nekünk és lehetőséget nyújtanak a tanuláshoz”. A magyar kommunista vezetés támogatásának megemlékezésével sikerült meggyőznie Krstonošićet, aki kijelentette, hogy ő is emigrálni fog. Ezt követően Brankov utasítására felkereste Dušan Vidovićet és Branislav Doroslovačkit, akik szintén a Tájékoztató Iroda határozata mellett foglaltak állást.⁴⁹

47 ÁBTL 2.1. I/109-a. 225.

48 ÁBTL 2.1. IV/27. 74.

49 ÁBTL 2.1. IV/27-b. (V-148091/1). 92. Doroslovački az emigrálás körülményeire 1950. július 16-án írt részletes önéletrajzában úgy emlékszik vissza, hogy Brankov őt is a lakására hívta, és személyesen bírta rá az emigrálásra. ÁBTL 2.1. IV/9. (V-1480/2). 1952. szeptember 17-i tárgyalásán mindez a következőképpen módosult: „Később azután [a Tájékoztató Iroda határozata után – V. P.] Brankov lakásról lakásra felkereste a jugoszláv követség és a jugoszláv misszió tisztviselőit, s emigrálásra szólított fel bennünket. Ilyen körülmények között emigráltam én is.” Uo. 18.

Az ideológiai meggyőződés mellett döntésükbe belejátszhatott, hogy mind Doroslovački, mind Krstonošić Brankov régi, gyermeki ismerőse volt. Mindhárman Óbecsén születtek, életkorukat tekintve sem álltak távol egymástól (Doroslovački nyolc, Krstonošić mindössze egy évvel volt fiatalabb Brankovnál). Mind a három óbecsei fiatalember korán kapcsolatba került a baloldali eszmékkel és a kommunista mozgalommal. Ozren Krstonošić egyenesen Brankov támogatásának köszönhetően került be a SKOJ óbecsei helyi szervezetébe.⁵⁰ Kapcsolatuk azt követően is megmaradt, hogy 1945 márciusában Brankov visszatért Magyarországra. A követség befolyásos munkatársaként szerzett összeköttetéseit ő ugyanis arra is felhasználta, hogy óbecsei ismerőseit különböző pozíciókba helyezze el. Brankov személyes közbenjárásának köszönhetően került a budapesti jugoszláv követségre Branislav Doroslovački, aki 1946 decemberében küldte el életrajzát a jugoszláv külügyminisztériumba. Karrierjét azonban nem bírta a véletlenre: „Személyesen kifejeztem az óhajomat Brankov Lázárnak, aki már akkor Budapesten a SZEB-nél a Jugoszláv Katonai Delegáció vezetője volt, hogy szeretném, ha Magyarországra küldenének, mivel tudok magyarul.” Így helyezték Budapestre, először mint sajtóattasé-helyettes, majd később a konzuli osztály főnökének lett a helyettese.⁵¹ Brankov javaslatára került 1947 januárjában a helyi sörgyárban kereskedelmi ügynökként foglalkoztatott Krstonošić a Tanjug jugoszláv hírügynökség tudósítójaként a magyar fővárosba, valamint 1947 áprilisában az óbecsei járási pártbizottság titkári székéből a jugoszláv követségre sajtóattaséjának az egyébként szintén óbecsei Živko Boarov,⁵² aki 1951. április 5-én, a váci fegyintézetben lefolytatott kihallgatása során elismerte, hogy Brankov mindig kiállt beosztottjaiért.⁵³

Brankovék átállását ugyanakkor nem tekinthetjük egyedi, kivételes jelenségnek. Jelentősége abban rejlik, hogy hasonlóan magas rangú diplomaták inkább Nyugatra, semmint a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-európai országokba emigráltak.⁵⁴ Példaként említem meg, hogy 1948. július 27-én Slobodan Lala Ivanović, a washingtoni jugoszláv nagykövetség sajtóattaséja emigrált, amit augusztus 24-én Azim Alihodžić teheráni követ lemondása követett. Szeptemberben az oslói nagykövetség több munkatársa, Momčilo Ješić

50 ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 163.

51 ÁBTL 2.1. IV/9. (V-1480/2). 7.

52 ÁBTL 2.1. I/110. (V-54381). 17. és 2.1. IV/27. (Sz-2211). 15.

53 ÁBTL 2.1. IV/27. (Sz-2211). 51. Annak ellenére, hogy maga Boarov Krstonošićet azok közé az emberek közé sorolta, akik „igen jól tudtak alkalmazkodni a mindenkori rendszernek megfelelően”, és megbízhatatlansága miatt visszahívása többször is napirenden volt. Boarov Krstonošić mellett Branislav Doroslovačkira is utalást tesz fenti vallomásában.

54 2012-ben megjelent tanulmányában Ondřej Vojtěchovský cseh történész úgy véli, hogy a keleti tömb országaiból Brankovhoz hasonlóan magas rangú diplomata nem emigrált. Vojtěchovský, Ondřej: Iz diplomatije u IB emigraciju. Događaji u jugoslovenskim diplomatskim predstavništva u SAD-u povodom rezolucije informbiroa 1948. godine. In: Selinić, Slobodan (ur.): *Jugoslovenska diplomatija 1945–1961. Zbornik radova*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2012. 175.

követségi sajtótitkár, Zora Ješić követségi másodtitkár és Ljubomir Karinja könyvtáros emigrált. Mivel a Norvégiában akkreditált jugoszláv katonai attasé már korábban lemondott, Moskovljević nagykövet gyakorlatilag beosztottak nélkül maradt. Hasonló helyzet állt elő az ottawai jugoszláv követségen is, ahol október 3-án Pavle Lukin követségi tanácsos mondott le hat munkatársával együtt.⁵⁵ Néhány esetben a korabeli szóhasználatlalt „népi demokráciáknak” nevezett államokban is sor került hasonló lépésekre. Radonja Golubović Bukarestben akkreditált jugoszláv nagykövet Titót és a jugoszláv vezetést bíráló lemondó nyilatkozatát már július 31-én közölte a *Scinteia*, a román kommunista párt napilapja, 1948. november 27-én pedig Blagoje Hadži Panzov követségi tanácsos mondott le Szófiában.⁵⁶

A Szovjetunió és az államszocialista országok párt- és állami vezetése minden esetben törekedett arra, hogy a magas rangú jugoszláv diplomaták, katonatisztek, pártkáderek átállását minél hangosabban exponálja és felhasználja a Tito és a jugoszláv vezetés elleni propaganda- és rágalomhadjárat során.⁵⁷ Nem volt ez másként Brankov esetében sem. Emigrálásáról a Magyar Távirati Iroda 1948. október 27-én adott tudósítást, azt a *Szabad Nép* másnapi számában a címlapon közölte.⁵⁸ Az emigrálók már a nyilatkozat bevezető részében azon meggyőződésüknek adtak hangot, hogy „a Jugoszláv Kommunista Párt központi vezetőségének Tito, Kardelj, Gyilas és Rankovicsból álló klikkje szovjetellenes politikájával visszavonhatatlanul a nemzetközi munkásmozgalom elárulásának útjára és ennél fogva népünk és országunk érdekeinek elárulásának útjára is lépett”. Csalódásuknak adtak továbbá hangot, hogy a JKP V. kongresszusán nem sikerült Titót eltávolítani a vezetésből. Ebben a helyzetben úgy érezték, hogy „tovább nem szabad hallgatnunk, és ezért felhívjuk összes kommunista elvtársainkat, minden hazafit, hogy ingadozás nélkül kezdjenek döntő harcot a munkásosztály áruló és azok ellen, akik rágalmaznak a testvéri Szovjetuniót, szabadságunk és függetlenségünk egyetlen biztosítékát”. A nyilatkozat, miután megismételte a korábban emigrálók a JKP-n belüli demokráciát, a Tito és a jugoszláv vezetés szovjetellenesnek és

55 Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején (1948–1953)*. Szeged, SZTE Történettudományi Doktori Iskola, 2011. 86. Ivanović emigrálására lásd: Vojtěchovský: *Iz diplomatije u IB emigraciju*. i. m. 192–193. Azim Alihodžić és Pavle Lukin emigrálására lásd még: *MTI Külpolitikai Kiadás*, 1948. augusztus 24. 19. kiadás és 1948. október 5. 17. kiadás.

56 Vukman: *Moszkvától Londonig*; i. m. 85. *MTI Külföldi Hírek*, 1948. november 27. 4. és 28. kiadás. Brankov emigrálását követte Komadinović dél-afrikai jugoszláv képviselő is 1948. november 9-én. *MTI Hírkiadás*, 1948. november 16. 24.

57 A jugoszláv diplomaták átállásáról hosszabb-rövidebb közlemények formájában a Magyar Távirati Iroda is rendre tudósított. Erre vonatkozólag a már említettek felül a teljesség igénye nélkül lásd az MTI alábbi napi külpolitikai hírkiadását: 1948. augusztus 8. 12. kiadás; augusztus 12. 24. kiadás; augusztus 24. 19. kiadás; szeptember 11. 9. kiadás; szeptember 14. 9. kiadás; október 4. 16. kiadás; október 9. 10. kiadás; november 16. 24. kiadás és november 27. 4. kiadás.

58 *MTI Napi Hírek*, 1948. október 27. 31. kiadás és *Szabad Nép*, 1948. október 28. 1.

nacionalistának vélt politikáját bíráló tipikus szófordulatait, a Tájékoztató Iroda 1948-as határozatának szellemében hitet tett amellett, hogy „híven a nemzetköziség hagyományaihoz, Jugoszlávia hősi kommunista pártjának tagjai rendelkeznek azzal az erővel, hogy Jugoszláviát visszavezessék a világ kommunista pártjainak testvéri közösségébe”.⁵⁹

Brankov emigrálása valóságos jegyzékháborút indított Magyarország és Jugoszlávia között. 1948. október 26. és november 10. között a jugoszláv külügyminisztérium legkevesebb nyolc jegyzéket intézett a magyar külügyminisztériumhoz, amelyre két esetben kapott választ.⁶⁰ A követségi tanácsos ügyével összefüggésben a magyar külügyminisztérium október 26-án és október 28-án kelt 676. és 774. számú jegyzékében a jugoszláv követség kilenc munkatársát utasította ki az országból.⁶¹ A jugoszláv vezetés ugyanakkor Brankov emigrálását megpróbálta úgy tálalni, mint ha egy lopás kapcsán, hűtlen kezelés miatt indított eljárás következtében emigrált volna. A *Borbában* és a *Politikában* megjelent cikkek szerint Brankov 30 ezer forinttal és 508 dollárral, valamint két követségi autóval hagyta el a budapesti jugoszláv követség épületét.⁶² A jugoszláv külügyminisztérium 1948. november 10-én kelt szóbeli jegyzékének mellékleteként másnap bizonyítékként át is adta a Brankov részére kiállított azon igazolvány másolatát, amely igazolta, hogy a Brankov által eltulajdonított Mercedes típusú személygépkocsi a jugoszláv követség tulajdonát képezte. Szintén másolattal igazolták, hogy néhány órával szökése előtt aláírt átvételi elismervénnyel Brankov 10 ezer forintot vett fel a követség pénztárából, továbbá nyugta nélkül 28 ezer forintot és 508 amerikai

59 *MTI Napi Hírek*, 1948. október 27. Összehasonlításként, Pero Popivoda is hitet tett amellett, hogy a „szovjetbarát jugoszláv kommunistáknak meglesz a kellő erejük, hogy eltávolítsák az ország éléről ezeket az árulókat, megvédjék az ország függetlenségét, amelyet Titóék veszélyeztetnek. Meglesz az erejük, hogy újra rávezzessék az országot a szocializmus útjára, amelyről Titóék letérítették.” *MTI Külföldi Hírek*, 1948. augusztus 25. 18. kiadás. Pavle Lukin ottawai követségi tanácsos lemondólevelében azon véleményének adott hangot, miszerint „Jugoszlávia nem juthat el a szocializmusba a Szovjetunióval és a népi demokrácia többi országával való szoros szövetséges együttműködés nélkül”. *MTI Külföldi Hírek*, 1948. október 8. 20. kiadás.

60 MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-1/a-0218/1948. (1.d.); MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/i-0224/1948. (1.d.) és ugyanott: 0269/1948; valamint MNL OL XIX-J-1-j-Jugoszlávia-3/c-796/pol/res/1948. (3.d.). A korabeli jugoszláv források mindössze három jugoszláv (október 27., november 7. és november 10.), valamint két magyar válaszjegyzékről (október 28. és december 3.) tesznek említést. *White Book on Aggressive Activities by the Governments of the USSR, Poland, Czechoslovakia, Hungary, Rumania, Bulgaria and Albania towards Yugoslavia*. Beograd, Ministry of Foreign Affairs of the Federal People's Republic of Yugoslavia, 1951. 117. 8. lj.

61 A kiutasítottak név szerint: Vaso Jovanović követségi titkár, ügyvivő; Djurica Jokić és Dušan Devedžić követségi titkárok; Alojz Zokelj katonai attasé; Stevan Sinanović, a jóvátételi delegáció vezetője; Mihajlo Ljubić helyettes kereskedelmi attasé; Lazar Torbica és Ivan Berenja követségi alkalmazottak, továbbá Karel Gercelj, a jóvátételi küldöttség technikai alkalmazottja. 1948. augusztus 6. és 1950. február 1. között összesen 40 jugoszláv diplomatát, követségi alkalmazottat utasítottak ki Magyarországról. *White Book*. i. m. 465. 12. függelék.

62 MNL OL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-3/i-022/1948 (1.d.) és Sajtószemle, 1948. október 27. MNL OL XIX-J-4-b-15/b-1947-48. (3.d.) 108.

dollárt tulajdonított el. Beck János miniszteri osztálytanácsos a belgrádi magyar követnek december 3-án írt levelében elismerte, hogy a bizonyítékok szabályszerűek, az ügyre azonban csak jugoszláv sürgetés esetén kívántak visszatérni.⁶³

Meglepődve fogadták Brankov emigrálásának hírére a Budapesten élő jugoszlávok is, akik „meglepetésüknek és csodálatuknak adtak kifejezést amiatt, hogy pont BRANKOV LÁZÁR [kiemelés az eredeti iratban – V. P.] tanácsos volt az, aki szembe helyezkedett Tito politikájával”. Mivel róla végképp nem feltételezték az emigrálást, olyan vélemények is elhangzottak, hogy „nem-e csak provokáció az egész és Brankov ezt belgrádi utasításra tette”, valamint az, hogy „Brankov kényszerítette a többieket arra, hogy helyezkedjenek szembe Tito politikájával”.⁶⁴ Farkas Mihály titkári iratai között maradt fenn egy keltezés nélküli feljegyzés, amely a budapesti jugoszláv nagykövetségen, Brankov emigrálását követően folytatott megbeszélésekről számol be. A feljegyzés szerint a követség megmaradt munkatársai körében egyesek egyenesen úgy vélték, hogy „Brankovot Moics Milos⁶⁵ sorsára kellene juttatni”. Vladimir Gavrilović kereskedelmi attasé azonban ezt a felvetést azzal vetette el, hogy „éppen elég bajunk volt nekünk Boarovval, nincs szükségünk egy újabb ilyen marhaságra”.⁶⁶

Emigrálása körülményeiről Brankov részletes interjút adott november 8-án a Magyar Rádió munkatársának,⁶⁷ majd három nappal később a Magyar–Jugoszláv Társaság (MJT) lapjának,⁶⁸ a *Déli Csillagnak* nyilatkozott a „Tito-csoport bűnös elhajlásáról”. Nyilatkozatában, amit a társaság rendezvényén külön fel is olvastak, rámutatott arra, hogy „a Tito-klika a jugoszláv nép érdekeit elárulva, ma Jugoszlávia és Magyarország baráti együttműködését rombolja s arra törekszik, hogy a jugoszláv népben sovíniszta szenvedélyeket lánggra robbantva gyűlölködést szítson a szomszédos népi demokráciák iránt”. Hangsúlyozta továbbá, hogy „Tito a felszabadító háborúban azért vált naggyá, mert benne a jugoszláv nép azt az embert látta, aki a Szovjetunió vezetőinek bizalmát bírja”. Tito

63 MNL OL XIX–J–1–k–Jugoszlávia–3/i–0269/1948 (1.d.) és MNL OL XIX–J–1–j–Jugoszlávia–3/c–269/pol./1948 (3.d.).

64 ÁBTL A–2127/24. 25–26.

65 Mojićot 1948. július 10-én Živko Boarov lőtte le, feltehetően szerelemféléstől. Rákosi először ebből a gyilkosságból kívánt egy monstre jugoszlávellenes pert kreálni, a korai időzítés és a meglehetősen zavaros ügy miatt ettől azonban végül elállt. A Rajk-per során azonban a Brankov elleni vádiratban a felbujtás vádjára is szerepelt, amit Brankov a tárgyalás során egyébként végig tagadott. Boarovot a budapesti megyei bíróság csak 1953. december 16-án keltezett ítéletében ítélték el. Brankov és Boarov kapcsolatára lásd: Vukman Péter: Négy óbecsei kommunista diplomata Magyarországon. Lazar Brankov, Živko Boarov, Branislav Doroslovački és Ozren Krstonošić politikai tevékenysége. *Bácsország*, 57. (2011) 2. sz. 136–144.

66 MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 117.

67 *MTI Hírkiadás*, 1948. november 8. 21–22. kiadás.

68 A Magyar–Jugoszláv Társaság működésére lásd Rex József visszaemlékezését: Rex József: A Magyar–Jugoszláv Társaság története (1945. október–1949. vége). Sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta: A. Sajti Enikő. *Forrás*, 43. (2011) 2. sz. 29–56.

azonban visszaélt ezzel a bizalommal: „Titónak a dicsőség a fejébe szállt, s ez történt a hozzá legközelebb álló munkatársaival is.”⁶⁹

A budapesti jugoszláv követség egykori titkárának emigrálását a magyar politikai vezetés arra is fel kívánta használni, hogy a magyarországi délszláv kisebbség körében agitációs tevékenységet folytasson és terjessze a Jugoszláviával kapcsolatos hivatalos álláspontot. Ennek megfelelően Brankov részt vett a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének (MDDSZ) november 14-i bajai ülésén, és Ljubica Mirković, a Délszláv Nőszövetség titkára és a Brankovval együtt emigráló Dušan Vidović egykori katonai attasé mellett „szünni nem akaró lelkes tapssal és megisméltődő éljenzéssel” kísért beszédet mondott. Miután ismertette emigrálásakor tett nyilatkozatát és rituálisan elítélte a jugoszláv politikát, „intő szóval” fordult a jelenlévők felé: „Egyetlen út áll előttünk – mondotta –, a sztálini út. Ezen az úton vezet Rákosi Mátyás a magyar dolgozók milliói. Az az erő, amely megsemmisített minden ellene tőrtő erőt, meg fogja semmisíteni Titóékat is.” A beszédek követően, a szokásos koreográfiának megfelelően, a kongresszus határozat elfogadásával zárult, amelyben ismételten elítélték a titói politikát.⁷⁰

Brankov nyilatkozatairól, közéleti szerepléseiről a *Szabad Nép* is kivétel nélkül tudósított. A fentiekén túl a Magyar Dolgozók Pártja napilapjának október 31-i számában „A jugoszláv KB vezetői az imperializmus ügynökeinek szégyenletes szerepében” címmel írt öthasábos cikket, majd néhány nappal később a Jugoszláviában szerinte tapasztalható növekvő elégedetlenségről és az első illegális csoportok megalakulásáról a Magyar Rádióknak adott interjújáról közölt összefoglalót a lap.⁷¹

A rádió- és lapinterjúk, a délszláv kisebbségi szervezetekben elmondott beszédek mellett Brankov állami rendezvényeken is megfordult. Bizonyíthatóan jelen volt a Jugoszlávia nemzeti ünnepének alkalmából 1948. november 28-án, a Madách Színházban tartott ünnepségen. Az ünnepség délelőtt 11 órakor vette kezdetét, a felkonferálást Hován András, az MDDSZ főtitkára végezte, az ünnepi beszédek Losonczy Géza országgyűlési képviselő, a Magyar–Jugoszláv Társaság főtitkára és Lazar Brankov mondta. Miután áttekintette a világháborús eseményeket, a volt jugoszláv diplomata szónoklatában éles kontrasztot állított a Szovjetunió világháborús érdemei, háború utáni elért eredményei és a jugoszláv helyzet közé. Beszédét azonban az ünnep hangulatához méltóan és a propagandacéloknak megfelelően pozitív kicsengéssel zárta: „De a fájdalom és az elkeseredés nem fog sokáig tartani és nem szabad sokáig tartania – emelte fel szavát. – Jugoszlávia dolgozó népe, ha nehezen is, végül mégiscsak eljut ahhoz a felismeréshez, hogy vezetősége, amelyben annyira hit, elárulta. Abban a pillanatban porba hullanak majd Tito csoportjának tervei és megsemmisülnek azok a gátak, ame-

69 MTI Hírkiadás, 1948. november 11. 31. kiadás.

70 MTI Hírkiadás, 1948. november 14. 21–22. kiadás.

71 *Szabad Nép*, 1948. október 31. 3. és 1948. november 9. 5.

lyeket Jugoszlávia dolgozó népe, a Szovjetunió és a népi demokráciák államainak népei közé emeltek.”⁷²

Brankov megnyilvánulásain túl Ozren Krstonošić egyes nyilatkozatai tartottak még számot a sajtó érdeklődésére. A Magyar Távirati Iroda november 10-én, az MDDSZ bajai ülésén elhangzott beszédét ismertette és kivonatos formában közölte a Magyar–Jugoszláv Társaság december 2-án kultúrműsorral egybekötött estjén elhangzott előadását.⁷³ Ez utóbbiról „Jugoszláviára ismét ránehezedik az imperializmus sötét árnya” címmel a *Szabad Nép* is tudósított.⁷⁴ Krstonošić beszédét követően a Magyar Távirati Iroda azonban csak mintegy két hónappal később, 1949. február 19-én számolt be újabb olyan rendezvényről, ahol a szónokok között valamely emigráns neve is szerepelt.⁷⁵ A délszláv nemzetiségi tanítók előző napi pécsi értekezletén Brankov újfent összegezte a Jugoszláviában folyó „munkásáruló” politikát, rituálisan megbélyegezte „Tito és társainak mesterkedését”, majd hangot adott azon meggyőződésének, hogy „uralmukat el fogja söpörni az igazi jugoszláv hazafiak felháborodása”.⁷⁶

A propagandacéloknak kiválóan megfelelő, jól ismert szólamok ismételtetésén túl Brankov azonnal hozzálátott az emigráció megszervezésével kapcsolatos feladatok végrehajtásának, noha Péter Gábor Farkas Mihálynak 1948. október 26-án – vagyis egy nappal Brankov emigrálását követően – írt levelében a jugoszláv diplomata munkáját még „tervszerűtlennek” nevezte, amit „bizonyos kapkodás és a kellő óvatosság hiánya” jellemezte.⁷⁷ Prágában, az

72 *MTI Hírkiadás*, 1948. november 25. 19. kiadás és november 28. 11. kiadás. A rendezvényről szóló cikkében a *Szabad Nép* ugyanakkor nem tett említést Brankovról. *Szabad Nép*, 1948. november 30. 7.

73 *MTI Napi Hírek*, 1948. november 11. 34. kiadás és 1948. december 2. 35. kiadás.

74 *Szabad Nép*, 1948. december 3. 3.

75 Az időbeni hiátus alátámasztani játszik Kiss József, a politikai emigránsok védelmével megbízott egykori államvédelmis visszaemlékezését. Kiss szerint már két hónappal Brankovék emigrálása után megváltozott a hatóságok és a diplomata emigránsok közti viszony. Brankovéktól ugyanis megvonták színházbérletüket, Mercedes márkájú autójukhoz nem kaptak benzint, 1949 januárjától pedig a korábbi juttatások helyett fejpénzt kaptak. Mindez, úgy vélem, azzal is összefüggésben állhatott, hogy az MDP számára jelentős anyagi terhet jelentett az egyre növekvő létszámú emigráns közösség ellátása. (Erre vonatkozóan lásd jelen tanulmány megfelelő részeit.) Kiss József visszaemlékezésében azt is megjegyzi, hogy Brankov az előzetes meghívás ellenére sem vehetett részt a Partizánszövetség februári rendezvényén, államvédelmi biztosításukat pedig február közepén megszüntették „mert Brankovék akkor már senkinek sem kellettek”. Kiss József: *ÁVO-s voltam, ÁVO-sok vertek*. Sydney, H. K., 1996. 61–62.

76 *MTI Hírkiadás*, 1949. február 19. 33. kiadás. Az értekezlet természetesen egy határozatot is elfogadott, amelyben helyeselték a Tájékoztató Iroda bukaresti határozatát, elítélték Tito „üzemeit” és síkra szálltak a „magyar–jugoszláv nép barátsága mellett”. Uo. 1949 februárjában a Magyar–Jugoszláv Társaság Mohácson, Baján és Székesfehérvárott is előadásokat rendezett, az MDP Szervező Bizottságának iratai alapján Brankov ezeken a rendezvényeken nem mondott beszédeket. Ezt Mohácson Hajdú Gyula államtitkár, Baján Harasztí Sándor, Székesfehérvárott pedig Szántó György, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium főosztályvezető-helyettese tartotta. MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 55. ő. e. 1949. január 31. 3. és 31.

77 MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 126. ő. e. 85–86.

ottani emigráns csoporttal folytatott megbeszéléseit követően⁷⁸ Brankov november 12-én munkatervet készített, amelyben javasolta, hogy a *Nova Borba* címmel, Prágában megjelenő emigráns lap⁷⁹ szerkesztőségét helyezték át Budapestre; megkönnyítendő a lap jugoszláviai terjesztését, Szegeden, Pécsen és Nagykanizsán létesítsenek egy-egy technikai bázist; a budapesti rádió szerb nyelvű adását emeljék fel napi egyszeri 8 perces adásról napi kétszeri, 15 perces műsorra⁸⁰ és javítsanak az adások színvonalán. Munkatervében Brankov fontosnak tartotta továbbá, hogy a különböző sajtóorgánumokon és rádióműsorokon keresztül együttműködésük minél szélesebb legyen a magyar közvéleménnyel. Ezzel összefüggésben elengedhetetlennek vélte a Magyar–Jugoszláv Társaság „teljes mértékű” aktivizálását.⁸¹

Javaslatait Brankov a Magyar Dolgozók Pártjának is elküldte, azt az MDP Titkársága november 24-i ülésén vitatta meg. Az ülés elé került beadványában Brankov már azt is javasolta, hogy a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségét és lapját, a *Naše Novinét* jobban használják fel a Tito-ellenes munka során. E cél érdekében szükségesnek vélték mind a lap szerkesztésének, mind a szervezet vezetésének megváltoztatását. Mivel a Magyar–Jugoszláv Társaság lapja, a *Déli Csillag* 1948 novemberében a II. évfolyam 11. számával megszűnt,⁸² politikai emigráns lapot pedig csak az 1950-es évek elején

78 Brankov nem véletlenül a prágai emigránsokkal folytatott megbeszéléseket. Annak ellenére, hogy az ottani emigráció az 1950-es évek elején mindössze 160–180 főt tett ki, jellegében az egyik legjelentősebb, legerősebb és legaktívabb emigráncsoport volt. A jugoszláv politikai emigránsok tevékenységének megszervezésével, összehangolásával kapcsolatos első lépések megtételére is itt került sor. Az első emigráns szervezet felállításáról 1948. szeptember 10-én, 30 emigráns részvételével tartott tanácskozáson döntöttek, és ebben a hónapban kezdte meg működését a prágai rádió jugoszláv műsora is. (Mitrović–Selinić: *Jugoslovenska informbiroovska emigracija*. i. m. 37.; Selinić, Slobodan: *Jugoslovensko–čehoslovački odnosi, 1945–1955*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2010. 561.) Mindez arra is utal, hogy a magyarországi politikai emigráció megszervezése csak jó két hónappal később vette kezdetét. A csehszlovákiai politikai emigránsok története viszonylag jól ismert a kutatók előtt. Erre vonatkozóan lásd: Selinić: *Jugoslovensko–čehoslovački odnosi*. i. m. 547–562, Vojtěchovský, Ondřej: *Informbiroovska emigracija u jugoslovensko–čehoslovačkim odnosima*. Nacionalni i politički identitet jugoslovenskih informbiroovaca u Čehoslovačkoj. In: Selinić, Slobodan (ur.): *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova*. Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 2008. 207–230.; Perišić, Miroslav: *Čehoslovačka javnost i rezolucija Informbiroa 1948*. Iskustvo jugoslovenskih studenata u Pragu. *Istorija 20. veka*, 24. (2006) 1. sz. 103–123.

79 A politikai emigránsok első lapját *Nova Borba* címmel Slobodan Lala Ivanović és Pero Dragila, a washingtoni jugoszláv követség két emigráns diplomatája alapította. A címválasztás koránt sem volt véletlen: a *Borbára*, a Jugoszláv Kommunista Párt hivatalos napilapjára utalt. Az újság, amely 1951 májusától havi három alkalommal jelent meg, mindvégig az emigránsok egyik legfontosabb sajtóorgánuma maradt, bár vezető szerepét hamarosan átvette a Moszkvában megjelenő *Za socijalističku Jugoslaviju*. Banac: *With Stalin Against Tito*. i. m. 224.; Mitrović–Selinić: *Jugoslovenska informbiroovska emigracija*. i. m. 41.

80 Összehasonlításként, amíg 1948–1949 telén Budapestről és Szófiából napi két műsort sugároztak, Prágából 2–3-at, Moszkvából pedig 6–7-et. *White Book*, i. m. 476. 20. függelék.

81 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 16. ó. e. 54–57.

82 Rex: *A Magyar–Jugoszláv Társaság története*. i. m. 54. 115. lj.

jelentettek meg Magyarországon (egyébként a szovjet táborban egyedülként két szlovén lapot, a *Za ljusdko zmagót* és a *Slovenski borec*et), az MDDSZ lapja különösen felértékelődött az emigránsok szemében.⁸³

Brankov javaslatait Révai József terjesztette a Titkárság elé. Mind a négy esetben a kérések teljesítését javasolta, igaz, az első pont vonatkozásában, tekintettel annak elsődrendű politikai fontosságára, csak egy *ideiglenes* szerkesztőbizottság létesítését támogatta. Az *állandó* szerkesztőség felállítása előtt javasolta, hogy kérjék ki a többi szocialista ország véleményét és hozzájárulását.⁸⁴ A Titkárság végül úgy foglalt állást, hogy végleges döntését csak a megfelelő információk beszerzését követően fogja meghozni.⁸⁵ Az utolsó két pontban, mivel további információra nem volt szükség, a Politikai Bizottság másnapi ülése hozta meg a végleges döntést: elfogadta a Brankov által javasoltakat.⁸⁶

A kapcsolódó feladatok végrehajtásában Brankov kiemelten foglalkozott a délszláv nyelvű rádióadásokkal. A rádió vezetőivel azonban korántsem volt zökkenőmentes az együttműködés. 1949. január 12-én *A jugoszláv kommunisták magyarországi csoportjának helyzetéről és munkájáról* címmel az MDP Titkarsága számára készített rövid tájékoztatásban Brankov nehezményezte, hogy az emigránsokat nem vonták be a szerb-horvát nyelvű adásokkal összefüggő háttérmunkálatokba, érdemben kimaradtak a műsorok összeállításából, gyakran előzetesen nem is értesítették őket arról, hogy mi fog adásba kerülni. A túl tarka és szórakoztató műsor helyett pedig javasolta, hogy a moszkvai rádió adásaihoz hasonlóan inkább az emigráns sajtó cikkeit, elméleti írásait olvassák be. Javasolta azt is, hogy a második világháború alatt sugárzó Szabad Jugoszlávia Rádió adásaihoz hasonlóan, a műsorok előtt rövid, lelkesítő szöveget olvassanak be, amelybe belefoglalnák „Tito árulásának alapvető megállapításait”.⁸⁷

Az emigránsok és a rádió vezetői között azonban a későbbiekben sem javult a kapcsolat. 1949. április 29-én Farkas Mihálynak írt levelében Brankov újfent sérelmezte, hogy a műsortervek összeállítása továbbra is nélküle zajlik, és nem a megbeszélte program kerül adásba. Brankov azt is szóvá tette, hogy a heti egyszeri munkamegbeszélések rövidek, a híreket rosszul fordítják le szerbre, a jugoszláv sajtót pedig még másolatban sem bocsátják az emigránsok rendelkezésére.⁸⁸ Jogosnak fogadva el Brankov kritikai észrevételeit, Rákosi Mátyás május 2-án utasításba is adta, hogy „megfelelő kontroll mellett maximális lehetőséget [kell] adni a jugó elvtársaknak”, beleértve a megfelelő szerkesztőségi helyiségek biztosítását és a Jugoszláviára vonatkozó sajtó-, rádió- és egyéb anyagokat is.⁸⁹

83 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 18. ő. e. 1948. november 24. 19.

84 Uo.

85 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 18. ő. e. 1948. november 24. 3.

86 MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 15. ő. e. 1948. november 25. 3. és 18.

87 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 29–30.

88 MNL OL M-KS 276. f. 66. cs. 35. ő. e. 71–76.

89 MNL OL M-KS 276. f. 66. cs. 35. ő. e. 71.

A rádióműsorok mellett a kominformista propaganda terjesztésének másik fontos eszközét a különböző rölapok, röpiratok és brosúrák jugoszláv területen, illegális módon történő terjesztése jelentette. A rölapok közé bekerült az emigráns lapok egy-egy száma is. November 21-i indítványában Brankov szorgalmazta is, hogy a *Nova Borba* három számát 500-500 példányban ilyen formában terjesszék Jugoszláviában,⁹⁰ és indítványozta, hogy a Magyarországon élő délszlávok körében is több feladatot végezzenek el. Fontosnak tartotta, hogy összeköttetést létesítsenek a budapesti jugoszláv követség tagjaival, a fővárosban élő jugoszláv állampolgárokkal (Brankov számukat több mint 600 főre tette), valamint azt, hogy fejlesszék aktivitásukat a titóista propaganda bástyájának tartott délszláv kisebbség körében. Ebből a szempontból a kisebbségi tanítók szerepét különösen fontosnak vélte. Már az emigrációs lét kereteinek alaposabb elmélyítése felé mutatott Brankov azon többszöri kérése, hogy kapják meg a Magyarországra érkező jugoszláv állampolgárok nyilvántartását.⁹¹

Az emigrációs szervező munka során kiemelkedően fontosak voltak azok a külföldi megbeszélések is, amelyeket Brankov a többi emigráns vezetővel, a politikai emigránsok tevékenységének jobb összehangolása céljából folytatott. Pero Popivodával, a jugoszláv légierő egykori főparancsnok-helyettesével, a kelet-európai jugoszláv politikai emigráció vezetőjével, illetve Radonja Golubović volt bukaresti jugoszláv nagykövettel január 15. és február 7. között Bukarestben folytatott megbeszélésein áttekintették mind a jugoszláviai, mind az emigránsok helyzetét és határozatot hoztak a Szovjetunióban, valamint a szovjet tömb országokban élő emigránsok szervezeti megerősítéséről. Ennek érdekében egy általános konferencia keretében akcióbizottság (vezető testület) felállításáról döntöttek. A bizottság feladatául elsősorban az agitációs és propagandatevékenység megszervezését, a *Nova Borba* színvonalának emelését és a rádióállomásokkal kapcsolatos problémák megoldását jelölték meg. A megbeszélésekről Brankov február 10-én levélben tájékoztatta Rákosit. Levelében ismételten sürgette, hogy bocsássák rendelkezésre az emigránsok névsorát, ami alapján 4-5 fős kollektívákat kívánt szervezni. A kollektívák feladata a kötelezően bevezetendő együtt töltött órák mellett az együtt tanulás lett volna (itt feltehetően a marxi-lenini-sztálini ideológia alapos elsajátításáról lehetett szó). Élükre egy-egy megbízható vezetőt állítottak volna, akik Brankovval és Dušan Vidovićyal tartották volna a kapcsolatot. Brankov ezáltal vélte elkerülhetőnek azt is, hogy a jugoszláv kémekek beépüljenek az emigránsok közé. Egy későbbi fázisban a közös emigráns klub létrehozását is elképzelhetőnek vélte. Egészen konkrétan a Magyar–Jugoszláv Társaság Andrassy úton lévő helyiségére (ekkoriban Sztálin út 77.) gondolt. Ehhez azonban a szervezet irányítását is át kellett venniük, amit rendkívüli közgyűlésen, „parlamentáris” úton (idézőjelek az eredeti iratban is!) tartott elképzelhetőnek.⁹²

90 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 31.

91 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 31–32.

92 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. 1949. február 16. 25–27.

Konkrét javaslatait a Titkárság február 16-i ülésén vitatta meg, és úgy döntött, hogy Brankovot kinevezik a magyar rádió délszláv adásainak politikai tanácsadójának. Támogatták 3-5 tagból álló *kinevezett* vezetőség megalakítását, és hozzájárultak ahhoz, hogy Brankovék „alkotmányos úton” átvegyék az irányítást a Magyar–Jugoszláv Klubban.⁹³ Azt azonban kikötötték, hogy a rádióműsorokkal kapcsolatos elvi kérdéseket Brankovnak előzetesen meg kell tárgyalnia Farkas Mihállyal, a kollektívák javasolt vezetőinek névsorát pedig a megfelelő jellemzéssel együtt a Titkárság elé kellett terjeszteni.⁹⁴

Az emigránsok magyarországi vezetőségének alakuló konferenciájára azonban csak négy hónappal később, június 8-án került sor teljes titoktartás mellett, 27 hazai emigráns és Milutin (Mića) Rajković, a *Nova Borba* szerkesztőjének részvételével.⁹⁵ A megbeszélésen Brankov már nem vett részt, ő május 19. óta a szovjet fővárosban tartózkodott, hivatalosan a „Szovjetunióban élő jugoszláv emigránsok meghívására”.⁹⁶ Az ülésen mindössze három napirendi pont szerepelt. Elsőként Velimir Milutin tartott több mint kétórás politikai beszámolót, amelyben azonban – az MDP-t az ülésen képviselő és arról beszámolót készítő Fodor Zoltán megítélése szerint helytelenül – a konkrét feladatokról és a Szovjetunió szerepéről keveset beszélt. Az expozé-ját követő hozzászólásokban a résztvevők főként a Jugoszláviában szerzett tapasztalataikat elevenítették fel, de kitértek arra is, hogy a jugoszláv lakosság körében egyre nagyobb felháborodást váltanak ki az élelmiszer-ellátásban megmutatkozó nehézségek. A hozzászólásokat rövidre zárva, Rajković rámutatott a konspiratív munka fontosságára, és arra, hogy elvárják a párt rendszeres és alapos tájékoztatását (ami minden bizonnyal az emigránsok rövid pórázon való tartását is szolgálta). A prágai emigráns lap szerkesztője a kritika és az önkritika gyakorlásának fontosságára sem felejtette el emlékeztetni a jelenlevőket.⁹⁷

93 A Jugoszláv Klub 1945. december 2-án tartotta alakuló ülését. Elnökévé Branko Petrovićot választották. Az 1946. július 25-én elfogadott alapszabály szerint feladata, hogy összefogja és egyesületbe tömörítse a Magyarországon élő jugoszláv állampolgárokat, végezze a rászorulóknak erkölcsi és anyagi megsegítését, valamint tevékenységével emelje Jugoszlávia tekintélyét. A jugoszláv nagykövetség 1948. november 22-én kelt átiratában tudatta a magyar hatóságokkal, hogy az egyesület felszámolása folyamatban van, helyiségeit az alapszabály 28. paragrafusának értelmében a követség veszi át. Az egyesület a 10 380/1950 BM számú rendelet értelmében önként feloszlott; az egyesületi nyilvántartásból történő törléséről a belügyminisztérium 1952. július 26-i levelében értesítette a jugoszláv követséget. MNL OL XIX–B–1-h. II. sorozat. Belügyminisztérium, Társadalmi Egyesületek. 47. doboz, 5632–445. Jugoszláv Klub és 351. doboz, 915. tétel. Magyar–Jugoszláv Társaság.

94 MNL OL M–KS 276. f. 54. cs. 30. ó. e. 1949. február 16. 4.

95 Összehasonlításl, az emigránsok első, prágai szervezete már 1948. szeptember 10-én megalakult. Mitrović: *Tri dokumenta o ibeovcima*. i. m. 38.

96 Solt Pál (szerk. biz. eln.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. I. kötet. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1992. 259. Valójában Moszkvába csalása konspiratív céllal történt, és 1949. június 21-i lefogatását készítette elő.

97 MNL OL M–KS 276. f. 65. cs. 104. ó. e. 15–17.

Második napirendi pontként egy bizonyos „Zsarkó” (feltehetően Žarko Ljubovjevról lehet szó) szervezeti beszámolóját hallgatták meg, majd sor került a háromtagú vezetőség megválasztására. Javaslatként merült fel az emigránsok részéről, hogy Bronislav Dobanovačkival és Božo Lazarral kiegészítve ötfős vezetőséget hozzanak létre, de Fodor Zoltán javaslatára végül az eredeti terveknek megfelelő döntést hoztak, Dobanovačkit és Lazart pedig titkos szavazáson póttaggá választották. A konferencia Sztálinnak és Rákosinak küldendő üdvözlő táviratok elfogadásával és az Internacionálé eléneklésével „igen lelkes hangulatban” ért véget.⁹⁸

A politikai feladatok ellátása mellett egyre sürgetőbb feladatként jelentkezett a mindennapok megszervezése. Szalai András, az MDP Központi Vezetőség káderosztályának helyettes vezetője 1948. november 29-én az MDP vezetőségének kézzel írt levelében fel is hívta a pártvezetés figyelmét ennek fontosságára. A határt illegálisan átlépő, és ezért az ÁVH őrizetében lévő, munka nélküli és demoralizált hangulatú menekültek helyzetét „tökéletesen tarthatatlannak” vélte. A politikai menedékkért folyamodókat a Katonapolitikai Osztály és az MDP Káder Osztálya is kihallgatta, azóta viszont jogilag meglehetősen visszás helyzetben, félig „vendégségben” (a kifejezést Szalai maga is idézőjelek közé téve használja), félig fogságban tengődnek. A nyelvi hiányosságok és eredeti foglalkozásuk miatt Szalai teljesen elképzelhetetlennek tartotta – zömmel katonatisztekéről, kémelhárítókról és egyéb államvédelmis beosztottakról volt ugyanis szó –, hogy a menekülteket végzettségüknek megfelelő munkakörben helyezték el; mindössze segédmunkásként történő alkalmazásukat vélte lehetségesnek. Mindezek alapján sürgette, hogy az ÁVH és a káderosztály bevonásával azonnal hozzanak létre az ügyükben „felelősen és határozóképesen” eljárni jogosult szervezet.⁹⁹

Az emigránsok többségének helyzetét gyorsan és érdemben azonban nem sikerült rendezni. Habár 1948. december közepéig 10 380 forint segélyben részesültek, 22 személynek sem lakása, sem munkája nem volt. Soron kívüli munkába helyezésüket egyébként a szakszervezetek is nehezítették. Eltérőek voltak lakásviszonyaik is. A Nyitrai család például az elegáns London Szállóban lakott, napi ellátásuk 50 forintba került. Megoldásra várt az újonnan érkező menekültek átmeneti ellenőrzése és átvilágítása is.¹⁰⁰ A párt korábbi fizetésük folyósítására sem volt képes. Brankov és a vele együtt emigráló követségi alkalmazottak 29 500 forintos összefizetése helyett 11 ezer forintot javasoltak. Brankov fizetése is a korábbi 6 ezer forintról ezer forintra csökkent volna.¹⁰¹

Visszás helyzetük csak 1949. február közepére oldódott meg. Az MDP Titkársága számára 1949. február 18-án készített feljegyzés szerint a 28 em-

98 Uo.

99 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 65. ó. e. 10. A nyomatékosítás kedvéért Szalai az *azonnal* szót egyszer, a *határozóképesen* szót kétszer alá is húzta. Uo.

100 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 67. ó. e. 21–22.

101 MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 124.

igráns közül 27 fő anyagi körülményeit sikerült rendezni.¹⁰² Az emigránsok mindegyikét lakáshoz juttatták, részben Budapest környékén. Zömmel munkahelyet is sikerült találni számukra. Ellátásukra (ruhára, bútorra, ágyneműre, bérjellegű juttatásként, illetve keresetkiegészítésként) egyszeri juttatásként összesen 55 300 forintot utaltak ki. Rendszeres fizetésként Brankov számára fél évre havi 3-3 ezer forintot, Ozren Krstonošić és Dušan Vidović számára 2-2 ezer forintot, Milutin Stevanović számára pedig 2500 forintot irányoztak elő. További hét személynek keresetkiegészítésként hat hónapig havi 200–1000 forint közti összeg, 3 személynek három hónapig havi 500-500 forint folyósítását javasolták. A jövőben menedéjogot kérők előzetes leellenőrzése kapcsán az irat javasolta, hogy a kikérdezést a belügyminisztérium, a káderosztály és a Szabadságharcos Szövetség egy-egy tagjából álló bizottság végezze. Feltehetően ellátásuk jelentős költségvonzata állhatott azon javaslat mögött, miszerint az újonnan érkezők ellátása merüljön ki a munkához juttatásukban.¹⁰³

Mindeközben az emigránsok saját életüket élték. Az emigráción belül külön kasztot képeztek a Brankovval együtt emigráló diplomaták. Biztonsági okokból – mivel tartani lehetett ugyanis egy esetleges jugoszláv merényletkísérlettől¹⁰⁴ – Budapest II. kerületében, a hűvösvölgyi Szalonka út 6. szám alatti két villát utalták ki számukra. Egy 1950-ben, Brankov holmijairól készített részletes leltár szerint a későbbiekben már minden bizonnyal nem kellett szűkölködni, hiszen a leltár tételesen több bársonyszéket, fotelt, asztalt, valamint négy nagyméretű perzsaszőnyeget is megnevezett (Brankov a 6/A szám alatti, egykor Tormay Cécile tulajdonában lévő villában lakott).¹⁰⁵ Mindennapjaik a kollektíva szellemiségének megfelelően teltek. Együtt étkeztek, együtt indultak sétálni, együtt mentek a városba, moziba, színházba, kulturális rendezvényekre. Ilyenkor az ÁVH-sok is elkísérték őket. Berán Iván és az állambiztonsági szervek négy másik embere már emigrálásukkor

102 A 28. személyt, egy bizonyos Obarbaricsot sikkasztás vádjával internálták, majd döntöttek kitoloncolásáról.

103 MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 31. ó. e. 56. Az emigránsok lakáshoz juttatása kapcsán az irat arra is kitér, hogy azért nem kellett fizetni. További levéltári kutatást tesz szükségessé annak eldöntése, hogy üresen álló vagy olyan ingatlanokról van-e szó, ahonnan azt megelőzően kitelepítették a tulajdonosokat. Az emigránsokkal kapcsolatos javaslatokat Kádár János terjesztette a Titkárság elé, azt a jelenlevők elfogadták. (Uo.) Brankov fizetése megközelítette a legmagasabb magyarországi párt- és állami vezetők fizetését. A tárcák vezetői 1950 januárjában 3850 forint, az államtitkárok 3300 forint illetményt kaptak. Összehasonlításképpen, a bérből és fizetésből élők havonta átlagosan 652 forintot (1949-ben 606 forintot), a mezőgazdasági munkások és alkalmazottak 406 forintot vihetek haza. Honvári János: *A hatalmi „elit” jövedelme az 50-es években*. http://archivnet.hu/gazdasag/a_hatalmi_elit_jovedelme_az_50es_evekben.html (a letöltés ideje: 2013. június 25.); Valuch Tibor: *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest, Napvilág, 2013. 38.

104 Az emigránsok félelme korántsem volt alaptalan. Lásd erre vonatkozóan Dušan Vidović el-
rablását. Vö.: 32. lj.

105 ÁBTL 2.1. VII/37-a. 27–28.

csatlakozott hozzájuk, Berán Brankovot prágai és bukaresti útjára is elkísérte. Az ÁVH-s tiszteket csak 1949 tavaszán egy rövid időre, Brankov kérésére rendelték vissza.¹⁰⁶ Úgy vélem, mindez egyszerre szolgálta biztonságukat, de megfigyelésüket, kontroll alatt tartásukat is.

Ozren Krstonošić 1954 nyarán Brankovról írt részletes jellemzésében egyetlen olyan alkalomra sem emlékezett, amikor az emigránsok vezetője nélkülük, vagy az ávosok nélkül ment volna valahova. Brankovot egyébként is békésnek, higgadtnak és kiegyensúlyozottnak látta. Nőügyeiről sem tudott, bár arról igen, hogy Balassa Klára szerelmes volt az egykori követségi első titkárhoz. Csak Brankov Moszkvába utazása után tudta meg, hogy (állítólag) szexuális kapcsolat volt köztük. Felesége szerint ugyanakkor Brankov nem Balassa Klárának, hanem Marija Stevanovićnak udvarolt.¹⁰⁷ Negatív kép alakult ki a kollektíva vezetőjének személyes életéről Branislav Doroslovačkiban, aki szintén 1954 augusztusában írt feljegyzésében megközelíthetetlennek, tartózkodónak és távolságtartónak látta Brankovot, olyannak, aki „továbbra is igyekezett a diplomata kérgét megőrizni magán”, ugyanakkor „egy komoly forradalmár és kommunista magaslatán nem volt”. Doroslovački azt is nehezményezte, hogy Brankov nem szabott gátat az ármánykodások terjedésének, sőt Vidovićen keresztül maga is szította azokat.¹⁰⁸

Az emigránsok és az állambiztonság

Az emigránsok közötti súrlódások minden bizonnyal az Államvédelmi Hatóság előtt sem maradtak rejtve. A Magyarországon politikai okokból menedékképet kapott kominformista emigránsok ugyanis sokrétű kapcsolatban álltak a magyar állambiztonsági szervekkel. Illegális határátlépésüket követően mindannyijukat a részletekbe menően kihallgatták, a jugoszláv állambiztonsági szervekre vonatkozóan is. A más összefüggésben már említett Đuro Burgijaseven és Savo Novakovićon kívül 1944–1946 között különböző beosztásokban a szlovéniai UDB-nek dolgozott Albert Svetina,¹⁰⁹ Lazar Brankov pedig a Rajk-perben ellene felhozott vádak szerint emigrálásáig az UDB ma-

106 ÁBTL 2.1. I/109. 166., 250. és 252.

107 ÁBTL 2.1. I/109. 253–255.

108 ÁBTL 2.1. I/109. 166–167. Ezzel egy időben Brankov sem csupán pozitív vonásokat jegyzett föl Doroslovačkiról: „Doroslovački az emigrációban is megtartotta régi »jó kispolgári« szokásait, és emiatt gyakran súrlódásai is voltak a társaival”, azt azonban hozzátette, hogy a „munkában jó volt és a titóisták elleni harcban becsületesen viselkedett”. ÁBTL 2.1. I/109-a. 235.

109 ÁBTL 2.1. IV/46. 14 és 3. 2. 4. K–750. 154. Svetina az UDB elődjével, az OZNÁ-val 1944 nyarán került kapcsolatba, majd 1945-ben előbb Ljubljánában szolgált, majd júniusban a szlovén tengerpart terület vezetőjévé nevezték ki. Egy évvel később visszahelyezték a szlovén fővárosba és alezredesi rangban az UDB vezetőjévé nevezték ki. 1949. március 28-án készült kihallgatási anyagában Svetina megjegyezte, hogy felesége, Cveta Zimić alhadnagy rangban szintén a ljubljánai UDB II. osztályán dolgozott mint gépirónó. Uo.

gyarországi főrezidenseként is szolgált.¹¹⁰ A Szovjetunióban folytatott katonai tanulmányaiból Jugoszláviába visszatérve a zombori UDB Gojko Trbovičtyal is pressziós nyilatkozatot íratott alá,¹¹¹ de az emigránsok vádjai szerint továbbra is a jugoszlávok kémje volt Božo Glažar és Kovács László is.¹¹²

A hatóságok és az emigránsok aggodalmai a diverzáns elemek, hírszerzők beépüléséről nem voltak teljesen alaptalanok. A szovjet–jugoszláv konfliktus és az elmérgesedő magyar–jugoszláv viszony következtében a déli határszakaszon szabályos „kémháború” alakult ki. Állandósultak a határincidensek, és számos esetben került sor illegális határátlépésre is. A határátlépők között jócskán találhatunk jugoszláv kémeket, hírszerzőket is.¹¹³ Feladatuk elsősorban Magyarország katonai, gazdasági potenciáljának és a határsáv feltérképezését, valamint az országban állomásozó szovjet haderők létszámának és csapatmozgásának felbecsülését kapták. Néhányukat a budapesti emigráns közösség soraiba is megpróbálták beépíteni.

A Történeti Levéltárban őrzött egyes iratok arra engednek következtetni, hogy esetleg közéjük tartozott Josip Sučić is. A zágrábi kereskedelemügyi minisztérium tisztviselőjét 1946-ban, katonai szolgálata alatt ezredének KOS tisztje szervezte be, majd leszerelése után az UDB beépített embere lett. A jugoszláv politikai rendőrség 1949 márciusában vette fel vele újból a kapcsolatot, és megbízták a Magyarországon élő emigránsok belső bomlasztásával. Ennek érdekében a kolóniába történő sikeres beépülése után elégedetlenséget és ellentétet kellett szítania az emigránsok között. Amellett, hogy végre kellett hajtania a budapesti követségtől kapott utasításokat, előírták számára, hogy gyilkolja meg az emigráció vezetőit, egyes tagjait és az emigránsokkal együtt

110 Brankov a per nyilvános tárgyalásán, azt követően a börtönévek alatt, majd a Rajk-per felülvizsgálata során több mint 30 személyt nevezett meg, akik 1948 júniusa előtt Magyarországon a jugoszlávoknak dolgoztak. Egyes vádak szerint Péter Gáborral is szabályos kémkapcsolatban állt. Zinner Tibor jogtörténész, aki több alkalommal készített interjút Brankovval, a perről megjelent monográfiájában megjegyzi, hogy a jugoszláv követségi tanácsos egyszer sem cáfolta kapcsolatát a jugoszláv hírszerző szervekkel. Zinner Tibor: *„A nagy politikai affér”. A Rajk–Brankov-ügy*. I. köt. Budapest, Saxum, 2013. 226. Egy 1956. március 19-én keletkezett belügyi jelentés szerint rendkívül befolyásolható volt, vallomásait a „kihallgató magatartásából és a feltett kérdésekből” kiindulva a felülvizsgálat során is napról napra változtatta. Kihallgatónak elég volt egy üres papírlapot tenni Brankov elé, és néhány információ alapján is bárkiről a kívánt vallomást tette. BTL 2.1. I/109-a (V-143403/1). 332–333.

111 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 70. ó. e. Trbovič 1946-ban kezdte meg tanulmányait a Sztálinról elnevezett páncélos akadémián. Uo.

112 ÁBTL 3. 2. 5. O-8-014/4. 59–60. Božo Glažar őrnagy emigrálása előtt valóban az Isztriai-félsziget tartományi UDB főnöke volt. ÁBTL 3. 2. 5. O-8-014/2. 208.

113 Számukról az ÁVH is többször készített kimutatást. Eszerint 1950-ben 91 jugoszláv ügynököt sikerült elkapniuk, legtöbbit a zalaegerszegi (38) és a kiskunhalasi kerület (27 fő) területén. 1951-ben 66 jugoszláv ügynököt fogtak el a magyar hatóságok, közülük 40 személy magyar nemzetiségű volt. Legtöbbit a kiskunhalasi (25 fő), a nagyatádi és a pécsi kerület (18, illetve 17 fő) területén lépték át a határt. Érdekességként jegyzem meg, hogy a zalaegerszegi kerület területén ekkor mindössze öt jugoszláv ügynököt sikerült elkapni. ÁBTL A-2127/4. 170–179. és 3.2.5. O-8-014/4. 226.

élő magyarokat. Sučićnak ezt fegyverrel és véletlenül tűnő, de valójában szándékos balesetek előidézésével kellett volna elkövetnie. Miután elvállalta a feladatot, részletes, 23 alkalomból álló kiképzésnek vetették alá, majd 1949. május 17-én Alsólendvánál dobták át a határon.¹¹⁴

Sučić 1949. május 19-én Rédcsnél lépte át a határt és jelentkezett a határőr-ségen. Kihallgatása során előadta, hogy már az 1930-as évek végén kapcsolatba került az illegális munkásmozgalommal, Jugoszlávia 1941. áprilisi megszállását követően csatlakozott a partizánmozgalomhoz. 1941 szeptemberében a buchenwaldi koncentrációs táborba deportálták, ahol tagja lett egy illegális kommunista sejtnek. Három ízben szökési kísérletet hajtott végre, ezért először Dachaubá, majd Braunschweigbe szállították. Innen 1944 decemberében München, Bécs és Graz érintésével szökött vissza Jugoszláviába. 1945 áprilisában belépett a Kommunista Ifjúsági Szövetségbe, majd 1947. június 30-án felvették a JKP tagjainak sorába. Leszerelése után először különböző munkakörökben a zágrábi főpályaudvaron, majd a kereskedelemügyi minisztériumban dolgozott, utóbbi munkahelyén a baromfi- és a tojásellátást felügyelte. A Tájékoztató Iroda melletti nyilvános kiállása miatt minden pártfunkciójától megfosztották, és mint „opportunistát és trockistát” kizárták a pártból. A személyes sérelmek, hátrányos megkülönböztetések mellett emigrálási szándékában Sučićot a moszkvai és a kelet-európai rádiók műsoraiban hallottak is megerősítették.¹¹⁵

Vallomásával az államvédelmiseket is sikerült meggyőznie, annak ellenére, hogy az ügyében május 20-án a Honvédelmi Minisztérium Katonai Elhárítási Főcsoportfőnökségének jelentéstevője felhívta a figyelmet arra, hogy a Sučić által bemondott munkahelyi adatok nem egyeznek a nála lévő munkakönyvbéli bejegyzésekkel.¹¹⁶ 15 napos fogva tartást követően a hatóságok Sučićot mégis szabadon engedték és a Keleti Szállóban szállásolták el. Sőt az ÁVH az általa „közepesnél jobb marxista képzettséggel rendelkező”, értelmes és határozott jellemként, „úgy anyagi, mint erkölcsi szempontból megbízhatónak” tartott emigránssal a fenti jellemvonásai, értékesnek vélt horvátországi kapcsolatai miatt megkezdte a foglalkozást. Mivel Sučić maga is vállalkozott futárszolgálatra, az ÁVH úgy tervezte, hogy megbízza, vegye fel a kapcsolatos a belgrádi hadügyminisztérium egy beszerzés alatt álló őrnagyával.¹¹⁷ Ideológiai kiképzése május 31-én meg is kezdődött, de július 13-án leállították a vele való további foglalkozást. Órizetbe vételéig, 1949. augusztus 6-ig ellátása, ételmezési és szállásköltsége 3738 forint 30 fillért tett ki.¹¹⁸

Sučić történetéhez az is hozzátartozik, hogy kémtevékenységért még 1949-ben hat év börtönbüntetésre ítélték, 1955. augusztus 4-én szabadult. 1956 nyarán Csehszlovákiába, majd Nyugat-Európába szökött. Hosszabb-rö-

114 ÁBTL 3. 2. 5. O–8-014/2. 161–166.

115 ÁBTL 3. 2. 4. K–138. 7–10.

116 Uo.

117 ÁBTL 3. 2. 4. K–138. 3. és 6.

118 ÁBTL 3. 2. 4. K–138. 3–4. Sučićot a hatóságok 1949. november 12-én internálták. Uo. 15. boríték 13.

videbb ideig Ausztriában, Franciaországban és a Német Szövetségi Köztársaságban élt. Magyarországra magánéleti okokból 1962 októberében Ausztria felől, illegális módon tért vissza. Úgyével az állambiztonság újból foglalkozni kezdett. Habár az ekkor felvett jegyzőkönyvekben Sučić rendre tagadta kémtevékenységét és kérte rehabilitálását, arra végül nem került sor. A Belügyminisztérium III/II. Csoportfőnöksége ugyanakkor 1962. december 30-án javasolta letelepedését és a magyar állampolgárság megadását.¹¹⁹

Ahogy az Sučić esetéből is látszik, az Államvédelmi Hatóság több-kevesebb sikerrel megpróbálta hírszerzőként alkalmazni a politikai menedékjogért folyamodókat. Így tettek Rade Tomanović esetében is, annak ellenére, hogy egy 1948. november 23-án készített emlékeztető nem éppen hízelgő képet festett róla. A feljegyzés névtelen készítőjében Tomanović a „félművelt ember jellegzetes típusának” benyomását keltette, aki nagyon hiányos politikai képzettséggel rendelkezett, sőt munkásmozgalmi múltját sem tudta meggyőzően bizonyítani. Mindezek alapján nem is javasolta a vele való foglalkozást.¹²⁰ A polgári családból származó Tomanović mégis felkeltette az államvédelem érdeklődését. Brankovhoz és sok más fiatalhoz hasonlóan ugyanis ő is már gimnazistaként kapcsolatba került a kommunista mozgalommal. Emiatt katonatiszt apja ki is tagadta, így tanulmányait félbeszakítva, egy szénbányában kellett dolgoznia. 17 évesen, 1929-ben lett az illegalitásban működő párt tagja. Az 1930-as évek elején letartóztatták, majd fél éves börtönbüntetése letöltése után Nyugatra emigrált. Megfordult Olaszországban, majd Franciaországban, ahol egy nyomozó megsebesítéséért 1935-ben öt év börtönre ítélték. Kiszabadulása után Tuniszba menekült és belépett a Charles de Gaulle vezette Szabad Francia Hadseregbe. Jugoszláviába 1945-ben tért vissza és századparancsnoki rangot szerzett. A háborút követően Belgrádban, a Textilipari Főigazgatóságon a káderosztály igazgatójává nevezték ki. Az UDB 1946-ban erkölcsi alapon beszervezte, kapcsolatukat Tomanović a magyar hatóságok előtt sem titkolta. Azontúl, hogy munkahelyén a „fasiszta és profasiszta elemek” leleplezésével foglalkozott, Horgoson rábukkant az ott bujkáló Luka Knežević csetnikvezérre. Vélhetően ennek volt köszönhető, hogy 1947 nyarán megbízták, férközzön be egy illegális csetnik szervezetbe. Állítása szerint két hónapos munkával 82 személyt buktatott le. A Tájékoztató Iroda határozatát követően azonban visszautasította az újabb megbízatást és 1948. október 4-én Magyarországra szökött. 1949 elején Dézsi ezredes (esetleg Décsi Gyuláról, az ÁVH alezredeséről lehet szó) kezdett el vele foglalkozni, a jugoszláviai megbízatást azonban Tomanović nem vállalta. Habár a Történeti Levéltárban található iratok erről nem szólnak, feltehetően ellenállásának volt betudható, hogy 1949. november 2-án letartóztatták és Kistarcsára internálták.¹²¹

119 Sučić állítólagos kémtevékenységére és 1962-es visszaszökésére lásd: ÁBTL 3. 1. 9. V–147762.

120 MNL OL M–KS 276. f. 68. cs. 65. ó. e. 8–9.

121 ÁBTL 3. 2. 4. K–750. 72–74. és ÁBTL 3. 1. 5. O–9698/2. 18–19. Tomanovićot később rehabilitálták, az 1956-os forradalomban karhatalmistaként tevékenykedett. Uo.

Antun Kopic és Nyárádi Eugén is vállalkozott a hírszerző munkára, a valóságban viszont nem sok sikert értek el. A jugoszlávok mindkettejüket elfogták, előbbit 25, utóbbit 8 évre ítélték. Szintén vállalkozott a feladatra Mikor Miksa és Ladislav Posavec is, a határt átlépve azonban megszakadt velük a kapcsolat, sorsukról az emigránsok további információval nem rendelkeztek.¹²² Esetükhöz képest lényegesen jobban dokumentált az 1948. december 17-ről 18-ra virradó éjjel Magyarországra szökött Boško Kolundžia, Rade Mrđenović jugoszláv századosok és Ante Rak határőr százados esete. Mindhárman paraszti, szegényparaszti családból származtak. Az illegális kommunista mozgalommal 1941–1942 során kerültek kapcsolatba. A világháború alatt partizánnak álltak, 1943-ra mindhárman párttagságot szereztek. Kolundžia és Mrđenović különböző beosztásokban a KOS-nak is dolgozott. A Tájékoztató Iroda határozata melletti állásfoglalásuk miatt 1948 augusztusában mindhárman börtönbe kerültek, szökésüket szabadulásuk után határozták el, azt gondosan előkészítették.¹²³ Zágrábból vonattal utaztak a szlavóniai Belišćéig, ahonnan gyalog folytatták útjukat a határ mellett fekvő Torjanci községig. Magyarország területére december 18-án érkeztek, miután egy helybelit pisztollyal megfenyegetve kényszerítették arra, hogy átvezesse őket a határon. Átérve a magyar oldalra, Eperjespusztáról egy helyi lakos segítségével jutottak be Old községre, ahonnan a határőrség szervei Siklóra szállították őket.¹²⁴

Siklósról már másnap, december 19-én Budapestre szállították őket, és egészen 1949. május 12-ig házi őrizetben raboskodtak. A teljességhez hozzátartozik, hogy a gyakorlatban ez egy villában való elhelyezést jelentett. Mivel életrajzukat a hatóságok nem találták maradéktalanul meggyőzőnek, szándékaik komolyságát bizonyítandó, hosszas rábeszélés után Boško Kolundžiat és Rade Mrđenovićet 1949. március 24-én visszaküldték Jugoszláviába. Feladatukként a KOS zágrábi személyzeti osztályvezetőjének beszervezését jelölték meg. A megbízás során ígéretet kaptak, hogy feladatuk sikeres végrehajtása esetén folytathatják útjukat az eredetileg is célul kitűzött Szovjetunióba. Habár feladatukat nem tudták maradéktalanul végrehajtani (az ismeretlen helyen tartózkodó osztályvezető helyett régi ismerősüket, Stojan Nježićet, a zágrábi tüzériskola párttitkárát szervezték be),¹²⁵ útjukról március 29-én visszatértek. Ugyan a hatóságokban felmerült a gyanú, hogy mindez csak a dezinformációt szolgálta, a Katonapolitikai Rendőrség végül helytállóan fogadta el beszámolójukat. Az információs anyag gyenge minősége miatt vélhetően nem feltételezték, hogy az UDB rendezte volna meg átszökésüket.¹²⁶

122 MNL OL M-KS 276. f. 98. cs. 139. ó. é. 208.

123 ÁBTL 3. 2. 4. K-563. 9–10.

124 MNL OL XIX-B-10. 26. doboz, 18. ó. e. Jegyzőkönyv, 1948. december 18.

125 MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 104. és ÁBTL 3. 2. 4. K-563. 9–10.

126 ÁBTL 3. 2. 4. K-563. 8.

Újabb küldetésre Mrđenovićék azonban nem vállalkoztak, maguk helyett harmadik társukat, a „közepes katonai és politikai felkészültséggel rendelkező”, zárkózott egyénként jellemzett Ante Rakot javasolták, aki április 25-én futárként indult Zágrábba Nježičhez. Működési költségeire 10 ezer dinárt utalványoztak számára. Feladatát teljesítve április 29-én tért vissza Magyarországra. További megbízatást azonban már ő sem vállalt, és társaihoz hasonlóan kérte, hogy a hatóságok ígéretüket megtartva biztosítsák eljutásukat a Szovjetunióba.¹²⁷ Ehelyett június elején mindhárman másfél hétre az ÁVH őrizetébe kerültek, majd végül bekapcsolódhattak a magyarországi emigráns kolónia munkájába.¹²⁸ Rade Mrđenović a későbbiekben legalább egy feladatra mégis vállalkozott. Erről azonban nem tért vissza Magyarországra, sorsáról 1952 őszén sem az ÁVH, sem az emigránsok nem rendelkeztek bővebb információval.¹²⁹

Az Államvédelmi Hatóság azonban nemcsak Jugoszlávia ellen használta fel az emigránsokat, hanem egyeseket saját közösségükön belül, társaik megfigyelésére is be kívánt szervezni. Jugoszláv vonalon dolgozó legkiválóbb ügynököknek egyébként nem más, mint Brankov unokaöccsét, Branislav Živkovot tekintették.¹³⁰ Živkov 1927. szeptember 7-én Óbecsén született. Nagybátyjához és emigráns társaihoz hasonlóan fiatalon fogékonyvá vált a kommunista eszme iránt. A világháború alatt az illegálisan működő SKOJ-ban kifejtett tevékenységéért 1944 júniusában őt is Németországba deportálták (a szervezetnek 1943 óta volt tagja). A munkatáborból 1944 őszén sikerült megszöknie. Ezt követően Óbecsén és a közeli tanyákon bujkált, majd 1945 októberében belépett a 7. Vajdasági Brigádba, ahol ifjúsági vezetőként is dolgozott. Megpróbálkozott az egyetemista élettel is, de nehéz anyagi helyzetére hivatkozva félbehagyta felsőfokú tanulmányait. 1949 januárjában a belgrádi *Autotransport* vállalatnál helyezkedett el. Az UDB újvidéki osztályán dolgozó ismerőse 1949 februárjában figyelmeztette, a jugoszláv államvédelmi hatóság letartóztatását fontolgatja. Rokoni kapcsolatait felhasználva, 1949. március elején Brankov hozatta át Magyarországra.¹³¹

A magyar állambiztonsági szervekkel szorosabb kapcsolatba Brankov le tartóztatása után, 1949 szeptemberében került. Saját későbbi vallomása szerint nagybátyja levelére kellett válaszolnia, amelyben Brankov arra kéri, vigyázzon Balassa Klárára, akit feleségül kíván venni.¹³² Az egyébként később „művelt, intelligens, éles észjárású”, ugyanakkor „szerény, szolgálatkész” tulajdonságokkal jellemzett és széles körű olvasottsággal rendelkező fiatalembert¹³³ az államvédelmiek december elején szervezték be, az emigránsok kö-

127 ÁBTL 3. 2. 4. K–563. 11. és K–680. 1.

128 MNL OL M–KS 276. f. 67. cs. 126. ó. e. 104.

129 MNL OL M–KS 276. f. 98. cs. 139. ó. e. 208. és ÁBTL 3. 2. 4. K–862. 47.

130 ÁBTL 2.1. I/109-a (V–143403/1). 335.

131 ÁBTL 3. 1. 9. V–51967. 4., 21–22. és 24–26.

132 ÁBTL 3. 1. 9. V–51967. 22.

133 ÁBTL 3. 1. 9. V–51967. 70.

zül is különösen Balassa Klára megfigyelésével bízták meg.¹³⁴ Branislav Živkov Történeti Levéltárban található vizsgálati dossziéjából azonban az nem derül ki, hogy a hatóságok – felhasználva a Rajk-per során kémkedéssel, államellenes összeesküvéssel és Živko Boarov meggyilkolásával vádolt és ezért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt Brankovval való közeli rokonságát – alkalmaztak-e pressziót beszerzése során.

A külvilágtól elszigetelt, egymással összezárt, a hatalomra egyszerre ráutalt, ugyanakkor annak ki is szolgáltatott közösséget számos belső konfliktus terhelte. Brankov letartóztatása és elítélése az emigráció életére is bomlasztóan hatott. A kolónia tagjai körében a félelem és a kölcsönös vádaskodás légköre vált uralkodóvá. A fegyelem teljesen szétesett, mindenki félt és a gyanakodva tekintett a másokra. Általánossá vált, hogy a mindennapi problémák és a gyanakvás, vádaskodások elől a szórakozásban próbáltak menedéket lelteni.¹³⁵ Az emigránsok élete a későbbiekben sem volt mentes a nehézségektől. A kolónia több tagját a Rajk- és egyéb perekkel összefüggésben letartóztatták, internálták vagy börtönbüntetésre ítélték. Az emigráció legmagasabb köreiből is állandóak voltak a súrlódások, ami megnehezítette a politikai tevékenység végrehajtását is. Az emigránsok sorsának további nyomon követése azonban már egy következő tanulmány részét képezi.

134 ÁBTL 3. 1. 9. V–51967. 28. és 68. Živkov az ÁVH-val való kapcsolatát hamarosan több jugoszláv emigráns előtt is felfedte. Uo. Balassa Kláráról „Kobra” fedőnévvel 1950. január 17. és augusztus 29. között írt jelentései megtalálhatóak: ÁBTL 2. 1. VII/37-a. dossziében a 32. és 237. oldalak között.

135 ÁBTL 2.1. VII/37-a. 111–112.

